

<http://doi.org/10.22133/mtlj.2025.429334.1275>

Rethinking the Role of Free will in Legal Responsibilities in the Light of the Findings of Modern Neuro-pilosophy

Smaeil Keshavarz^{ID}

Assistant prof., faculty of law, Islamic Azad university of Qazvin, Qazvin, Iran.

Article Info

Abstract

Original Article

Received:

07-12-2023

Accepted:

07-06-2024

Key Words:

Free will

Responsibility

Reductionism

Dualism

Agency

The main purpose of this article is to rethink the effect of free will in choosing a decision and committing legal actions and realizing the resulting responsibility in the light of recent advances and developments in neuroscience and contemporary philosophy of mind. The main question is whether with the recent advances in knowledge Neurology and the prevailing theories in the contemporary philosophy of mind, can we still believe in the agency of free will in legal actions and accepting the resulting responsibility? The lack of mental and voluntary human agency and the lack of legal responsibility, and the latter is based on the voluntary human agency and the resulting responsibility. The author's proposed opinion is based on non-reductive and consequential physicalism and the distinction between immediate decisions without consideration of reason and consequence and meaningful and purposeful decisions based on which, on the one hand, while accepting the physical effect of brain nerve cells on decision selection and behavior, on the influence Regarding the final selection of the decision and its quality, Ghayi-nafs emphasizes on the basis of reasons and goals (desires and beliefs) and on the other hand, instead of focusing on the mental components of the wrongdoer during decision-making, it is based on the physical attribution of consequences to the committed act.

*Corresponding author

e-mail: keshavarzsmaeil@gmail.com

How to Cite:

Keshavarz, S. (2025). Rethinking the Role of Free will in Legal Responsibilities in the Light of the Findings of Modern Neuro-pilosophy. *Modern Technologies Law*, 6(12), 101-125.

Published by University of Science and Culture <https://www.usc.ac.ir>

Online ISSN: 2783-3836

1. Introduction

At the end of the 20th century, the findings of contemporary neuroscience and philosophy of mind permeated legal debates. One of the issues that has faced a serious problem with the introduction of philosophical theories and neurobiological findings is the issue of the agency of free will and its role in the realization of legal responsibilities. The main question of this research is whether free will has the power of agency in committing legal actions according to previous ideas. Or, according to some recent findings of neuroscience, it is nothing more than an illusion and the physical actions of humans are the result of the physical reactions of the nerve cells of the brain? Answering this question in the field of neurology and law has caused fundamental challenges and disagreements; In such a way that some findings, experiments and arguments emphasize the negation of the agency of free will and the negation of moral and legal responsibility and some others, on the opposite point, insist on the agency of free will in decision-making and its responsibility. However, in Iran's legal circles, this question has not yet been raised as a serious question, and no comments have been made about it. To answer the question of the article, while carefully examining each of the philosophical theories and neuroscience data in the field of mental causation of the will, we are trying to restore the place and role of the will in legal actions and the responsibility arising from it, and our proposed theory considering the new findings and experiments of neuroscientists regarding to provide the basis for assigning legal responsibility to human free will.

2. Methodology

In this research, we tried to collect and gather information from the primary sources (such as books and articles, theses, research reports, etc.) in scientific research data centers, official and reputable websites, libraries, and similar resources.

From the authors' perspective, non-educative and result-oriented physicalism can be considered the most appropriate approach in identifying legal responsibility in the light of the findings of neuroscience. As well as the results of the neurological experiments of Benjamin Libet and other neuroscientists, based on the ability of the conscious brain to recognize unconscious actions and distinguish between meaningless decisions. Instantaneous and without consequences and meaningful, reasoned and planned decisions can show this aspect of human moral agency. The creation of the unconscious process of decision-making is done by an emotional, first-person, and subjective element called awareness. Voting has no meaning other than human agency in the final decision. It is obvious that the selection criterion of a conscious person is also his reasons (desires and beliefs); thus, will and awareness will play a role in choosing a decision based on ultimate causality. In legal actions, based on the same premise, if a person performs a physical action, it can be considered a meaningful, reason-oriented, purposeful and conscious action, and by identifying the physical causality between the action and the consequence, the legal responsibility is attributed to the cause of the action; Unless, according to the exceptions that are defects of the will (such as compulsion, reluctance, urgency), a rational person or agent does not consider the committed behavior to be his own or his reasons (desires and beliefs).

3. Results and Discussion

The ruling and dominant approaches in the field of neuroscience law regarding free will and responsibility are influenced by the two main currents of essential dualism and reductionist physicalism in the philosophy of mind and contemporary neuroscience. Cohen and Green's physicalist and reductionist approach is based on the incompatibility between free will and the material mechanistic model that governs the world of physics, A model based on which any event or effect is realized either deterministically based on physical causes before the event or based on mechanics. Quantum governing the behavior of atomic particles, identifying the movement or future behavior of any physical object is random and chance. In both cases, whether we consider the basis of any event or action to be pre-determined determinism or coincidence and chance, free will is incorrect and untrue; Because

free will claims human moral agency in choosing and choosing behavior and is contrary to determinism and chance; As a result of the conflict between the physical mechanism and metaphysical human agency, according to the findings of modern neurology, agency is negated. The result of the negation of human moral agency is the lack of his ability to be blamed for the committed behavior. The result of the lack of blameworthiness will be the lack of human legal responsibility as a consequence of behavior. On the other hand, Stephen Morse, who is considered to be one of the defenders of essential dualism, despite believing in the incompatibility between agency and the mechanistic model governing physics, believes that humans have moral agency in choosing decisions and behavior due to having a soul. According to the author's suggestion, although the decision-making process from the potential readiness to the performance of the action by the muscles of the body occurs completely based on the mechanism governing physics, but unlike the reflexive interactions of inanimate objects, in conscious organisms such as humans, the existence of an independent agent known as the ego or self. , which arises from the lower physical levels, in the face of significant environmental stimuli and situations, based on the reasons (desires, beliefs and preferences), it decides to measure, calculate and choose Even if we believe in the unconscious beginning of the decision-making process in the brain, a person can control, adjust and finally choose the final decision based on the reasons (desires, preferences and beliefs).

4. Conclusions and Future Research

According to the recent findings of neuroscientists regarding the distinction between meaningful decisions (based on reasonable reasons) and meaningless decisions (arbitrary, without reason and consideration of consequences), a distinction should be made between immediate decisions and planned and timed decisions, which have legal consequences. In instant decisions, which do not have enough time to calculate and choose the right decision based on a rational evaluation of the reasons and consequences, to overcome the unconscious aspect at the beginning of the decision-making process, it is necessary to review the attribution of the legal consequences of the decision made (such as the imposition of responsibility) to the perpetrator; But in the decisions that a person makes with sufficient opportunity, the ability to calculate and evaluate possible options (access to other alternative behaviors), take the initiative to choose a decision and perform a behavior, it is necessary to impose legal responsibility as a consequence of the committed behavior. The findings of neuroscientists in the field of differentiating immediate and random decisions (meaningless) and decisions based on unlikely and purposeful intentions (meaningful) have not been used in legal systems so far. And its implementation creates a fundamental change in civil and criminal liability systems. In general, the author believes that, based on the proposed theory of non-reductionist consequentialism, if the result or consequence of the brain's neuronal firing is the commission of physical behavior by the muscles of the body, and subsequently, the consequence of human physical behavior is the occurrence of damage (physical event) to another. Based on the premise of the principle of the sovereignty of the will, the damage (ultimate disability) is attributed to the human being as a single body and a rational and independent agent who, in the face of the aforementioned environmental situation, has chosen the committed behavior based on his rational reasons (desires, motivations and beliefs); Provided that in the said situation, he has the possibility and opportunity to calculate and choose a behavior other than the committed behavior.

حقوق فناوری‌های نوین

<http://doi.org/10.22133/mtlj.2025.429334.1275>

بازاندیشی عاملیت اراده آزاد در مسئولیت‌های حقوقی در پرتو یافته‌های عصب - فلسفه نوین

اسماعیل کشاورز

استادیار، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین، قزوین، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
مقاله پژوهشی	هدف اصلی این مقاله، بازاندیشی تأثیر اراده آزاد در گزینش تصمیم و ارتکاب کنش‌های حقوقی و تحقق مسئولیت ناشی از آن در پرتو پیشرفت‌ها و تحولات اخیر در دانش عصب‌شناسی و فلسفه ذهن معاصر است. پرسش اصلی این است که آیا با پیشرفت‌های اخیر، دانش عصب‌شناسی و نظریه‌های حاکم در فلسفه ذهن معاصر می‌توان کماکان قائل به عاملیت اراده آزاد در کنش‌های حقوقی و پذیرش مسئولیت ناشی از آن بود؟ در میان دکترین حقوقی، شاهد گرایش اصلی فیزیکیالیسم تقلیل‌گرا و دوگانه‌گرایی جوهری هستیم که اولی به فقدان عاملیت ذهنی و ارادی انسان و فقدان مسئولیت حقوقی و دومی بر عاملیت ارادی انسان و مسئولیت حقوقی ناشی از عاملیت متمایل است. نظر پیشنهادی نویسنده بر پایه فیزیکیالیسم غیرتقلیلی و نتیجه‌گرا و تمایز میان تصمیمات آنی و بدون ملاحظه دلیل و پیامد و تصمیمات معنادار و هدفمند مبتنی است که براساس آن از یک طرف، ضمن پذیرش تأثیر فیزیکی سلول‌های عصبی مغز در گزینش تصمیم و رفتار، در تأثیرگذاری غایی نفس در خصوص گزینش نهایی تصمیم و کیفیت آن بر پایه دلایل و غایات (امیال و باورها) تأکید می‌ورزد و از طرف دیگر، به جای تمرکز بر مؤلفه‌های ذهنی خطاکار حین تصمیم‌گیری، بر قابلیت انتساب فیزیکی پیامدها به فعل ارتکابی استوار است.
واژگان کلیدی: اراده آزاد مسئولیت تقلیل‌گرایی دوگانه‌گرایی عاملیت	

*نویسنده مسئول

رایانامه: keshavarzsmail@gmail.com

نحوه استناددهی:

کشاورز، اسماعیل (۱۴۰۴). بازاندیشی عاملیت اراده آزاد در مسئولیت‌های حقوقی در پرتو یافته‌های عصب - فلسفه نوین، حقوق فناوری‌های نوین، ۶(۱۲)، ۱۰۱-۱۲۵.

ناشر: دانشگاه علم و فرهنگ <https://www.usc.ac.ir>

شاپای الکترونیکی: ۳۸۳۶-۲۷۸۳

مقدمه

مطالعه دقیق آثار فیلسوفان و دانشمندان علوم تجربی از یونان باستان تاکنون حاکی از وجود سه رویکرد متفاوت در زمینه علیت ذهنی است:

۱. نظریه دوگانه‌گرایی جوهری که معتقد به وجود جوهر متمایز برای ذهن و تأثیرگذاری علی ذهن در امور فیزیکی و بدنی نظیر رفتار و تغییرات در اشیای پیرامونی است؛
۲. نظریه فیزیکیسم تقلیل‌گرا که نقطه مقابل دوگانه‌گرایی جوهری است و بر فقدان هرگونه امر متافیزیکی نظیر ذهن، فروکاست‌پذیری حالات ذهنی به حالات مغزی و انکار هرگونه تأثیرگذاری علی خارج از حوزه فیزیک بر امور فیزیکی و مادی متمرکز است؛
۳. نظریه فیزیکیسم ناتقلیل‌گرا که رویکردی میانه‌رو به نسبت دو رویکرد فوق داشته و بر این باور است که باوجود فقدان جوهری متمایز برای ذهن، حالات ذهنی به جهت ویژگی‌ها و کیفیت‌های التفاتی، اول‌شخص و سابجکتیو خود به حالات فیزیکی قابل فروکاستن نیستند و درعین‌حال، بر امور فیزیکی تأثیرگذاری علی دارند؛ هرچند هرگونه کنش ذهنی (نظیر اراده و آگاهی و قصد) دربردارنده واکنش‌های الکتروشیمیایی در حالات عصب-زیست‌شناختی مغزی (فیزیکی) است (Fateminia, 2021, pp. 156-160; Sajdi et al., 2017, pp. 124, 137).

از اواخر قرن بیستم، یافته‌های دانش عصب‌شناسی و فلسفه ذهن معاصر به مباحث حقوقی نفوذ پیدا کرد. یکی از موضوعاتی که با ورود نظریه‌های فلسفی و یافته‌های عصب - زیست‌شناختی با مشکل جدی روبه‌رو شده است، مسئله عاملیت اراده آزاد و نقش آن در تحقق مسئولیت‌های حقوقی است. پرسش اصلی این پژوهش این است که آیا اراده آزاد بنا به تصورات پیشین، در ارتکاب کنش‌های حقوقی، دارای قدرت عاملیت است یا این‌که بنابر برخی یافته‌های اخیر دانش عصب‌شناسی، توهم و خیالی بیش نیست و اعمال فیزیکی انسان معلول واکنش‌های فیزیکی سلول‌های عصبی مغز است؟ پاسخ‌گویی به این پرسش در زمینه عصب‌شناسی و حقوق، موجب بروز چالش‌ها و اختلاف‌نظرهای بنیادینی شده است؛ به‌گونه‌ای که برخی یافته‌ها و آزمایش‌ها و استدلال‌ها بر نفی عاملیت اراده آزاد و نفی مسئولیت اخلاقی و حقوقی تأکید دارند و برخی دیگر، در نقطه مقابل بر عاملیت اراده آزاد در تصمیم‌گیری و مسئولیت‌پذیری آن اصرار می‌ورزند. باین‌حال، در محافل حقوقی ایران، این پرسش هنوز به‌عنوان پرسشی جدی مطرح و درباره آن اظهارنظر نشده است. در راستای پاسخ‌گویی پرسش مقاله، درصددیم ضمن بررسی دقیق هریک از نظریه‌های فلسفی و داده‌های علوم عصب‌شناسی در زمینه علیت ذهنی اراده، به بازبایی جایگاه و نقش اراده در کنش‌های حقوقی و مسئولیت ناشی از آن، نظریه پیشنهادی خود را با لحاظ یافته‌ها و آزمایش‌های نوین عصب‌پژوهان درخصوص مبنای انتساب مسئولیت حقوقی به اراده آزاد انسان ارائه دهیم.

۱. علیت ذهنی و عاملیت اراده آزاد در فلسفه ذهن

۱-۱. دوگانه‌گرایی جوهری و علیت ذهنی

خاستگاه شکل‌گیری این نظریه را می‌توان در اندیشه‌های افلاطون فیلسوف مشهور یونانی جست‌وجو کرد. افلاطون با طرح تمثیل ارایه‌ران، نفس انسان را دارای سه نیروی عقل (ارایه‌ران)، اراده و شهوت (اسب‌های ارایه) دانست. شهوت، نیروی امیال بدنی، فیزیکی و محسوس است درحالی‌که عقل نیرویی کاملاً ذهنی، نامحسوس و مختص انسان است؛ به‌نحوی‌که حتی درصورت ازبین‌رفتن بدن نیز نابود نمی‌شود. نیروی اراده، یار و یاور عقل در انجام افعال است (Copleston, 2001, pp. 240-243). ارسطو نفس را اصل و مبدأ و غایت حیات و علت صوری موجودات زنده تلقی کرد و بدن را ماده نفس پنداشت. سپس به درجه‌بندی نفس در موجودات زنده پرداخت که شامل نفس نباتی (گیاهان و حیوانات و انسان)، نفس حساسه (حیوانات و انسان) و نفس عقلانی (انسان) می‌شود و سومی (نفس عقلانی) برخلاف دو مورد اول، فناپذیر و جداپذیر از بدن است (Copleston, 1380, pp. 371-375). دوگانه‌گرایی جوهری نزد دکارت به اوج خود می‌رسد؛ به‌گونه‌ای که امروزه وی را شناخته‌شده‌ترین مدافع دیدگاه دوگانه‌گرایی جوهری می‌نامند. وی در ابتدا مقصود خود از واژه جوهر را چنین بیان می‌دارد: چیزی که نحوه هستی آن، چنان است که برای وجودداشتن، نیازی به موضوع ندارد (Descartes, 2003, p. 52). سپس با تمرکز بر روی مخلوقات، مسئله ثنویت جوهری نفس (ذهن)/ بدن را مطرح می‌کند. از دیدگاه وی، همه‌چیز از دو گوهر قائم به ذات و دارای هستی متمایز ساخته شده است:

گوهر اول ماده یا شیء دارای بعد و امتداد است که از هستی خارجی یا عینی برخوردار است و گوهر دوم جوهر اندیشه است که دارای بعد و مکان نیست و هستی درونی یا ذهنی دارد (Rozemond et al., 2008, pp. 372-389). وی در عاملیت ذهنی بر این باور است که تعامل ذهن با بدن مبتنی بر نوعی علیت روان- فیزیکی است، نه فیزیکی محض؛ آن‌گونه که در روابط علی میان اشیا حاکم است. نکته جالب این‌که اکثر انتقادات مطرح‌شده از اندیشمندان معاصر بر دکارت بر پایه عناصر علیت فیزیکی نظیر لزوم تماس بین علت و معلول، لزوم جفت‌شدن علت و معلول و اصل بسته‌بودن علل فیزیکی مطرح شده است (Cottingham, 1991, p. 236; Foster, 1991, p. 1) درحالی‌که خود دکارت بر عدم خلط و مقایسه بین علیت فیزیکی و ذهنی در مکاتبات خود تأکید می‌ورزید.

رویکرد دوگانه‌گرایی جوهری در فلسفه اسلامی نیز متأثر از اندیشه‌های فیلسوفان یونانی، به‌خصوص ارسطو، نزج گرفت. مطالعه آرای فیلسوفانی مانند ابن‌سینا، فارابی، ملاصدرا حاکی از تمایل فیلسوفان اسلامی به نظریه دوگانه‌گرایی جوهری است (Afzali, 2009, p. 125-126).

۱-۲. نظریه فیزیکالیسم تقلیل‌گرا

با گسترش اندیشه پوزیتیویسم و توجه بیش‌ازپیش به داده‌های تجربی اثبات‌پذیر علوم مختلف در قرن بیستم، حوزه مطالعات علوم انسانی نیز شاهد گرایش تدریجی فیلسوفان و جامعه‌شناسان و حقوق‌دانان به رهاوردها و مؤلفه‌های علوم اثباتی بود. خاستگاه پیدایش فیزیکالیسم تقلیل‌گرا را می‌توان در اندیشه اثبات‌گرایی و مدافعان آن نظیر حلقه وین جست‌وجو کرد (Khatami, 2018, pp. 42-45). رفتارگرایان و کارکردگرایان محاسباتی و عصب فلسفه‌های نوین را می‌توان از مدافعان نظریه فیزیکالیسم تقلیل‌گرا تلقی کرد. رفتارگرایی خود به دو شعبه بزرگ رفتارشناسی روان‌شناختی و رفتارگرایی منطقی تقسیم می‌شود. رفتارگرایی روان‌شناختی، که جی. بی. واتسون و اسکینر از نظریه‌پردازان مشهور آن هستند، بر این ادعا استوار بود که برای شناخت موجودی زنده، نیازی به بررسی حالت‌های ذهنی و درونی او (مثل فکر کردن) نیست و تنها بررسی محرک‌های خارجی و رفتارهای بیرونی آن موجود (مانند گریه کردن) کافی است (Graham, 2014, pp. 15-20). رفتارگرایی منطقی، که گیلبرت رایل بنیان‌گذار آن است، با تکیه بر رویکردی زبان‌شناختی - منطقی به نقد رویکرد دوگانه‌گرایی دکارت با عبارت تمسخرآمیز شیخ در ماشین می‌پردازد. رایل در کتاب مشهور مفهوم ذهن، مدعی است که همه ارجاعات به ذهن باید بر حسب فعالیت‌های مشهود فهمیده شود. ما نباید فقط از توصیف مهارت یک راننده ماهر به یک راننده درونی شیخ‌وار اجتناب بورزیم؛ بلکه باید همه زندگی ذهنی را هم، که شامل عواطف و احساسات می‌شود، بر حسب امور مشهود تبیین کنیم (Ryle, 1973, pp. 89-98). کارکردگرایی در پی انتقاد از مکتب رفتارگرایی در اواسط قرن بیستم توسط فیلسوفانی مانند هیلاری پاتم و جری فودور ظهور یافت. ایده مرکزی این نظریه بر تلقی ذهن و تفکر به مثابه ماشینی با کارکرد محاسبه‌گری است. در این نظریه، ذهن به منزله یک محاسبه‌گر یا دستکاری‌کننده نماد عمل می‌کند. ذهن ورودی را از دنیای طبیعی می‌گیرد، محاسبه و پردازش می‌کند و خروجی‌های جدیدی را به شکل‌های انتزاعی یا واقعی درست می‌کند. یک محاسبه، یک فرایند گرفتن ورودی و دنبال کردن مرحله‌به‌مرحله الگوریتم برای به‌دست آوردن یک خروجی مشخص است (Meslin, 2015, pp. 83-82). عناصر و مؤلفه‌های اصلی مدافعان این نظریه، نظیر جیگوان کیم، پاول و پاتریشیا چرچلند و دیوید آرمسترانگ را، که اغلب از زیست‌عصب‌پژوهان معاصرند، می‌توان به‌اختصار به شرح ذیل برشمرد:

۱. بنابر اصل بستری فیزیکی یا کفایت علی فیزیکی، تنها حالات فیزیکی می‌توانند موجب تأثیرگذاری علی در جهان فیزیکی شوند (Kim, 2008, pp. 124-125).

۲. بنابر اصل عدم تعین مضاعف و اصل طرد علی، در صورت کفایت تأثیر یک علت فیزیکی در معلول فیزیکی، وجود علت دیگری اضافه بر علت فیزیکی مطرود است (Kim, 1993, pp. 281-354).

۳. حالات ذهنی همان حالات مغزی فیزیکی هستند؛

۴. تنها حالات مغزی فیزیکی می‌توانند موجب تأثیرگذاری علی در رفتار فیزیکی انسان در حکم معلول شوند (Armstrong, 2002, pp. 261-276)؛

۵. نتیجه‌گیری: علیت ذهنی وجود ندارد.

پاول و پاتریشیا چرچلند با انتقاد از روان‌شناسی عامیانه^۱ و عاملیت ذهنی در مقام تبیین علی رفتارهای انسان نظیر گرایش‌های گزاره‌ای (باور، ترس، امید، میل، قصد و...)، بر لزوم حذف این علل عرفی نادقیق و تمرکز بر داده‌های علمی اثبات‌پذیر دانش عصب‌پژوهی تأکید دارند، داده‌هایی که بر تأثیر علی حالات مغزی و چرخه نورونی منتج به رفتار فیزیکی توسط ماهیچه‌های اعضای بدن متمرکز است (Churchland, 1981, pp. 67-90). دیوید آرمسترانگ بنابر رویکردی طبیعت‌گرایانه و در مقام نفی هرگونه امر متافیزیکی نظیر ذهن و علیت ذهنی، معتقد است که هیچ واقعیتی غیر از یک نظام واحد فضا زمانی جهانشمول وجود ندارد. طبیعت یا همان نظام فضا زمانی به لحاظ علی سیستمی بسته است. به عبارت دیگر، هر آنچه در طبیعت به عنوان سیستم رخ می‌دهد، اگر علتی داشته باشد، معلول رویدادهای دیگر همین سیستم است (Armstrong, 2002, p. 265). جیگوان کیم، که از عصب‌پژوهان و منتقدان سرسخت فیزیکیسم غیرتقلیل‌گرا و دوگانه‌گرایی جوهری به‌شمار می‌رود، با تکیه بر اصول فیزیکیالیستی نظیر اصل بستار یا کنایت علی فیزیکی، اصل عدم امکان تعین مضاعف و اصل طرد علی، تأثیرگذاری علی ذهن بر بدن را منکر می‌شود و حالات ذهنی را قابل فروکاهش به حالات نوروشیمیایی مغزی می‌داند؛ تاجایی که صرفاً برای حالات فیزیکی، توان عاملیت بر امور فیزیکی قائل است (Kim, 2001, pp. 4-9؛ Moghaddas, 2023, pp. 2-5).

در زمینه جنبه‌های مادی حیات اخلاقی انسان نیز از نقطه نظر برخی اندیشمندان حوزه زیست‌شناسی اجتماعی^۲، که اغلب در چهارچوب فیزیکیالیسم تقلیل‌گرا قرار می‌گیرند، مفاهیم ارزشی - اخلاقی چیزی جز واقعیتی تکاملی - ژنتیکی نیست که قابلیت بررسی تجربی دارد. ارزش‌های اخلاقی از این منظر محصول امیالی هستند که در چهارچوب طبیعت انسان تکامل یافته‌اند. میل، بنابر اندیشه هیوم و داروین، امری طبیعت‌محور بوده و در طول دوره تکامل انسان در ساختار مغز او مداربندی شده است (Wilson, 2022, pp. 117-118).

در همین راستا، از اوایل قرن بیستم با شکل‌گیری مکتب عمل‌گرایی به دست فیلسوفانی نظیر ویلیام جیمز و جان دیویی، دوگانه‌گرایی سنتی ذهن/ بدن، ذهن/ عین و عقل/ احساس، که مبتنی بر تمایز و برتری ذهن و مؤلفه‌های ذهنی بر بدن و مؤلفه‌های آن بودند، به بحث کشیده شد. رهاورد این اندیشه فلسفی که بر جسمانی بودن کلیه کنش‌های انسانی از جمله تفکر، تخیل و اراده تأکید دارد، ظهور علوم شناختی نسل دوم در نیمه دوم قرن بیستم بود که در آن، بنابر نظر دانشمندانی همچون مارک جانسون و جرج لیکاف حتی عمیق‌ترین تفکرات انتزاعی و مفهومی انسان به دلیل منشأ استعاری متأثر از خواص فیزیکی، مبنایی جسمانی دارند (Lakoff & Johnson, 2017, p. 9-13). بدین ترتیب انسان‌ها در برهم‌کنش با محیط هر دم متغیر قرار دارند و در این تعامل، ذهن و جسم جدا از هم نیستند؛ لذا رفتار انسان محصول برهم‌کنش تکراری ساخت‌مندی است که از طریق بدن‌های ما با محیط پیرامون شکل می‌گیرد (Johnson, 2019, pp. 130-137).

۱-۳. فیزیکیالیسم غیرتقلیل‌گرا

نظریه فیزیکیالیسم غیرتقلیل‌پذیر را می‌توان حدواسط میان دوگانه‌گرایی جوهری و فیزیکیالیسم تقلیل‌پذیر دانست. از یک‌سو، مدعای غیرتقلیل‌پذیران به مانند مادی‌گرایان تقلیل‌پذیر بر این است که جوهری موسوم به ذهن یا نفس، که متمایز از بدن باشد، وجود ندارد؛ بلکه حالات ذهنی به واسطه نیروهای فیزیکی واجد قابلیت و تأثیرگذاری علی هستند. از سوی دیگر، برخلاف هم‌کیشان تقلیل‌پذیر، حالات ذهنی قابل فروکاستن به حالات مغزی نیستند و نمی‌توان آن‌ها را با حالات مغزی یکسان دانست؛ بلکه حالات ذهنی واجد ویژگی‌های کیفی، سوژکتیو و اول‌شخص‌اند که نمی‌توان آن‌ها را با حالات کمی، سوم‌شخص و ابژکتیو مغزی یکی پنداشت. دونالد دیویدسن، جان سرل و توماس نیگل را می‌توان از مدافعان این نظریه برشمرد.

1. folk Psychology
2. social Biology

دونالد دیویدسن مبدع نظریه‌ای موسوم به یگانه‌انگاری بی‌قاعده یا دوگانه‌گرایی مصادق است. دستگاه فلسفی دیویدسن در زمینه علیت ذهنی را می‌توان در چهار عنوان مرتبط با یکدیگر خلاصه کرد: ساختاری بودن امر ذهنی، تقلیل‌ناپذیری امر ذهنی، علی - استعدادی بودن امر ذهنی و هنجارمندی امر ذهنی. تقلیل‌ناپذیری حالات ذهنی از دیدگاه دیویدسن به این معناست که به دلیل خاصیت روان - فیزیکی حالات ذهنی و علیت آن بر امور فیزیکی، اولاً به لحاظ توصیفی نمی‌تواند حالات ذهنی را مانند حالات فیزیکی تبیین و توصیف کند. امر ذهنی با قطعه‌ای از جهان فیزیکی این‌همانی دارد؛ اما تسلیم قوانین تبیینی علوم تجربی، فیزیک، عصب‌شناسی و زیست‌شناسی نمی‌شود. ثانیاً هیچ قانون اکید و بدون استثنایی وجود ندارد که رویدادهای ذهنی را پیش‌بینی و تبیین کند (Davidson, 2004, p. 93; Ismakhani, 2017, pp. 135-137). مقصود از هنجارمندی این است که انسان حیوانی عقلانی است و عقلانیت واجد جنبه‌ای ارزشی و هنجاری است. بر همین اساس، به منظور خصلت عقلانیت و هنجارمندی حالات ذهنی انسان، نمی‌توان آن را با حالات فیزیکی غیرهنجاری و غیرعقلانی این‌همان دانست.

انسان کنشگر و اندیشگر برپایه عقلانیت هنجارمند خود می‌اندیشد و عمل می‌کند. بر همین اساس، روابط علی - دلیلی انسان به‌منزله موجودی دارای حیث التفاتی (توان قصدمندی)^۱ با اشیا و رویدادهای جهان (علیت ذهنی) به نحو عقلانی و هنجاری است (Davidson, 2001, p. 146; Ismakhani, 2017, pp. 144). یکی از رهیافت‌های متمایل به فیزیکالیسم غیرتقلیلی، نوحاسته‌گرایی^۲ است. مطابق نظریه نوحاسته‌گرایی حالات ذهنی انسان برآمده از فرایند تکامل بدنی و فیزیکی اوست؛ اما به لحاظ سلسله‌مراتبی حالات ذهنی نسبت به حالات فیزیکی سطح پایین‌تر، در سطح بالا قرار می‌گیرند و از آنجاکه به لحاظ کارکردی قابل پیش‌بینی و تبیین‌پذیر از طریق ویژگی‌های سطوح پایین فیزیکی نیستند؛ لذا قابل فروکاستن و تقلیل به حالات فیزیکی نمی‌شوند (Beorlegui, 2009, p. 902).

مهم‌ترین رهاورد نظریه نوحاسته‌گرایی اذعان به این نکته است که باوجود وابستگی وجودی حالات ذهنی، به‌منزله ویژگی سطوح بالا، به حالات فیزیکی به‌عنوان ویژگی‌های سطح پایه، حالات سطح بالای ذهنی بر سطوح پایین فیزیکی تأثیرگذاری علی دارند. بر همین اساس، امیال و باورها و نیات ما درحالی‌که از ویژگی‌های سطح پایه فیزیکی مغز نشأت می‌گیرند؛ اما بر تصمیمات و رفتارهای (امر فیزیکی) ما تأثیرگذاری علی (علیت ذهنی) دارند (Gazzaniga, 2014, p. 61)؛ بنابر نظریه طبیعت‌گرایی زیست‌شناختی، که جان سرل مطرح کرده است، پدیده‌های ذهنی از ساده‌ترین آن‌ها نظیر درد و خارش تا پیچیده‌ترین‌شان مانند تفکر، آگاهی و... به‌منزله پدیده‌های سطح بالا، ناشی از پدیده‌های سطح پایین عصبی - زیست‌شناختی مغزند. با وجود این، حالات ذهنی به دلیل بهره‌مندی از ویژگی‌های کیفی، التفاتی، اول‌شخص بودن قابل تحویل و تقلیل به فرایندهای مغزی فیزیکی نیستند؛ هرچند که دارای خاستگاه و بنیادی نوروبیولوژیک (فیزیکی) باشند و بر همین اساس، وی مانند کارکردگرایان با اعتقاد به قابلیت تحقق چندگانه بر این باور است که مغز تنها ابزار تحقق کیفیت‌های ذهنی نیستند؛ بلکه ماشین مصنوعی نیز در صورت پیشرفت دانش بشری قادر به تولید حالات ذهنی خواهد بود (Searle, 2007a, pp. 326-330).

به اختصار نظریه‌های مرتبط با فیزیکالیسم غیرتقلیل‌گرا در سه موضوع با یکدیگر اشتراک نظر دارند: ۱. این‌که حالات ذهنی برآمده از حالات فیزیکی مغزی در یک فرایند زیست - تکاملی است. این ویژگی موجب تمایز این نظریه از دوگانه‌گرایی جوهری می‌شود؛ ۲. این‌که حالات ذهنی به لحاظ ویژگی‌های کیفی، التفاتی، اول‌شخص بودن و عقلانی بودن قابل فروکاستن به حالات فیزیکی مغزی نیست. این ویژگی موجب تمایز این نظریه از فیزیکالیسم حذف‌گرایی می‌شود که بر قابلیت تقلیل امور ذهنی به حالات مغزی تأکید دارد؛ ۳. این‌که حالات ذهنی قابلیت تأثیرگذاری علی در پدیدارهای فیزیکی (نظیر ارتکاب رفتار انسانی) را دارد.

۲. علیت ذهنی، اراده آزاد و مسئولیت در عصب‌شناسی و حقوق

نظام حقوقی به‌منزله دانش تنظیم روابط میان اشخاص، دربردارنده خط‌مشی‌ها و سیاست‌های واکنشی در برابر رفتارهایی است که بنابر توافق عمومی مندرج در قوانین یا عرف جامعه، اعمالی ممنوعه یا غیرمجاز محسوب می‌شوند. نظام‌های حقوقی از ابتدای شکل‌گیری جوامع

1. Ententionality
2. emergentism

متمدن و حکومت‌هاي اوليه نظير بابل (قانون حمورابي)، بني اسرائيل (تورات)، روم باستان (الواح دوازده گانه) بر پايه احصاي اعمال ممنوعه و واکنش به آن پايه‌ريزي شده‌اند (Muller, 1955, pp. 4-16). اين اعمال ممنوعه به فراخور زمان و مکان دچار دگرديسي مي‌شوند. تحميل مسئوليت، نشان‌دهنده الگوي واکنش به اعمال ممنوعه است. هر فعل ممنوعه‌اي در واقع نوعي قضاوت يا داوري ارزش‌گذارانه اخلاقي در برابر رفتار مدنظر است. نوعي برچسب با محتويات معنايي ارزش - اخلاقي و سرزنش‌آميز (نظير مفهوم تقصير) به يك فعل فزيكي (Lemore, 1986, p. 249). به عبارت ديگر، نظام‌هاي اخلاقي و حقوقي از قلمرو جنبه فزيكي محض يك رفتار (آنچه هست)، عبور کرده و از چشم‌انداز ارزش‌گذارانه عقلاني - هنجاري، به رفتار مطلوب (آنچه بايد باشد)، مي‌نگرند (Davidson, 2005, p. 63; Holmes, 1382, pp. 24-30). با غلبه رويکردهاي پوزيتويستي در علوم انساني و پيشرفت‌هاي صورت‌گرفته در زمينه عصب‌شناسي و مغزپژوهي در اواخر قرن بيستم، اين پرسش به‌صورت جدی در محافل حقوقي مطرح شد که درصورت فروکاستن حالات ذهني به حالات مغزي، آيا مي‌توان کماکان قائل به نظام‌هاي اخلاقي - هنجاري مسئوليت‌محور در اخلاق و حقوق بود يا اين‌که با نفي مؤلفه‌هاي ذهني - رواني، که مبنای عامليت و اختيار اخلاقي انسان در گزينش تصميم و رفتار به‌شمار مي‌روند، تحميل مسئوليت به انسان منتفي خواهد بود؟ حقوق‌دانان در مواجهه با اين مهمان ناخوانده متأثر از نظريه‌هاي مختلف فيلسوفان و عصب‌شناسان، رويکردهاي متفاوتي از خود نشان داده‌اند که در ادامه به بررسي آن مي‌پردازيم.

۱-۲. عامليت اراده آزاد و مسئوليت نزد عصب - فلسفه‌هاي معاصر

مطالعه دقيق نظريات فيلسوفان ذهن و عصب‌پژوهان معاصر حاكي از آن است که هر سه مکتب دوگانه‌گرایی، فزيکاليسم ناتقيل‌گرا و فزيکاليسم تقليل‌گرا به‌گونه‌اي متفاوت به جايگاه علت ذهني در رفتارهاي انساني و مسئوليت ناشي از آن پرداخته‌اند. بر همين اساس، در ادامه به بررسي مبنای علت ذهني در مسئوليت‌هاي حقوقي از منظر اين مکاتب مي‌پردازيم.

۱-۱-۲. اراده آزاد، عامليت و مسئوليت از منظر فزيکاليسم تقليل‌گرا

از منظر راديکال‌ترين فزيکاليسم‌هاي تقليل‌گرا (نظير جیگوان کیم)، از یک‌سو نفي علت ذهني عامليت انسان را در قبال افعال و انتخاب‌هاي خود و مسئوليت ناشي از افعال اخلاقي به چالش مي‌کشد (Kim, 2008, p. 9) و ازسوي ديگر، با توجه به اصول مسلمي که فزيکاليسم‌هاي تقليل‌گرا به آن اعتقاد دارند، نظير اصل کفايت علّي فزيکي و اصل عدم تعين مضاعف، حالات فزيکي مي‌توانند به‌صورت علّي بر يکديگر اثر بگذارند. از همين رو، حالات ذهني چيزي جز حالات فزيکي مغزي نيستند (Price, 1997, pp. 247-267; Bennett, 2007, pp. 316-337). فروکاستن حالات ذهني به حالات فزيکي مغزي به جبرگرایی و فقدان عامليت انسان و علت ذهني منجر مي‌شود؛ چراکه بنابر اصول کفايت و ضرورت علّي، هر رخداد فزيکي معلول يا پيامد رخداد فزيکي پيشين است. به عبارت ديگر، درصورت تحقق علت، تحقق معلول فزيکي امري جبري يا ضروري است (Van Inwagen, 1983, p. 56).

فزيکاليسم تقليل‌گرا، که بر پايه ناسازگاري ميان اراده آزاد و جبرگرایی استوار است، با نفي علت ذهني بين رفتار ارتکابي انسان و مؤلفه‌هاي ذهني - رواني نظير اراده آزاد و آگاهي، به نفي مسئوليت حقوقي منجر مي‌شود؛ چراکه بنای مسئوليت بر پايه وجود اراده آزاد در انسان استوار است و با نفي اراده آزاد، انسان مسئول پيامدهاي رفتار ارتکابي خود نيست؛ زيرا رفتار او پيامد اجتناب‌ناپذير علل فزيکي پيشين است (Siddrid Mousavi, 1388, p. 65; Kane, 2011, p. 123; Wallace, 1996, pp. 6, 218; Carlos, 2006, p. 1). در وقوع رخدادها نقشي ندارد و نمي‌توان به دليل عدم امکان تحميل علت حوادث به اراده انساني، او را سرزنش و مسئوليت آن را به وي تحميل کرد (Van Inwagen, 1983, p. 16; Vargas, 2004, p. 218-241; Fischer, 2007, p. 1-3).

با وجود این، برخی عصب‌پژوهان تقلیل‌گرا، نظیر سم هریس، با وجود خواندن اراده آزاد توهمی و انکار آن^۱، بر لزوم برقراری عدالت و مسئولیت تأکید می‌ورزند. با این تفاوت که اگر عوامل جبری نظیر ژنتیک بد، والدین بد، تجربیات بد را مدنظر قرار دهیم، متوجه می‌شویم که حتی مجرمان داستان عمیق‌تری دارند که بر اعمال آن‌ها تأثیرگذار است. در دنیایی مانند این، جنایات، حتی جنایات شنیع، به‌راحتی به اراده آزاد و افکار بد نسبت داده نمی‌شوند. بر همین اساس، سم هریس در سال ۲۰۱۲ در کتاب اراده آزاد خود، با وجود نفی اراده آزاد در عین لزوم حفظ عدالت و مسئولیت، به‌دلیل جبری بودن منشأ اعمال انسان، خواهان دیدگاهی دل‌سوزانه‌تر به انسان‌هاست (Harris, 2012). برخی از فیلسوفان و دانشمندان علوم شناختی، نظیر دانیل دنت، بر رویکرد سم هریس انتقاد داشتند که در بخش بعدی بررسی می‌شود.

همان‌طور که گفته شد، از منظر فیزیکی‌الیست‌های نانتقلیل‌گرا، حالات ذهنی نظیر اراده و آگاهی برآمده و مبتنی بر حالات مغزی در یک فرایند زیست - تکاملی هستند؛ اما به‌دلیل ویژگی‌های کیفی، التفاتی و اول‌شخص خود، قابل فروکاستن به حالات فیزیکی (مغزی) نیستند. طرفداران این رویکرد، نظیر دیویدسن و دنت و جان سرل، باوجود انکار نفس به‌عنوان جوهری متمایز از بدن، معتقدند رفتار انسانی به‌دلیل برخورداری از سه ویژگی عقلانی، هنجاری و غایت‌مند بودن، معلول علیتی ذهنی و ارادی است. منشأ افعال ارادی انسان، عاملیت فیزیکی و مکانیکی محض نیست؛ بلکه انسان‌ها بنابر دلیل یا غایت مرتکب فعل می‌شوند و باورها و امیال دلایل ارتکاب اعمال انسان هستند و از آنجا که باورها دارای ساختاری هنجاری و عقلانی‌اند، در صورتی می‌توانند فعلی را عقلانی کنند که علت آن باشند (Narimani, 2021, pp. 84, 96, 97). مفهوم عقلانیت هنجاری را می‌توان یکی از نقاط مشترک طرفداران این رویکرد به شمار آورد. این مفهوم بیش از هر چیز مستلزم مفروض گرفتن وجود یک شخص یا عامل عقلانی است، عاملی که به تعبیر دنیل دنت قابل فروکاستن به سطوح زیرین شخصی (مغز و رویدادهای سیستم عصبی) نیست. شخص یا عامل عقلانی به‌صورت آگاهانه و هدفمند، ابزاری و براساس دلایل منطقی (باورها و امیال) رفتار می‌کند و پیامدهای این رفتار را از پیش می‌اندیشد (Elster, 1991, pp. 109-129; Davidson, 2001, p. 12-19; Searle, 2007b, p. 52-53; Hornsby, 2000, 6-24).

بنجامین لیبیت یکی از عصب‌پژوهان نانتقلیل‌گرایی است که در آزمایش‌های مشهور خود بر عاملیت انسان در گزینش نهایی تصمیم مهر تأیید زد. لیبیت در مقاله مشهور خود می‌گوید: «افعال ارادی آزادانه از تغییر الکتریکی خاصی در مغز - موسوم به پتانسیل آمادگی^۲ - متأخر هستند. این تغییر الکتریکی ۵۵۰ هزارم ثانیه مقدم بر عمل است» (Libet, 1999, p. 47-57). سابعکت‌های انسانی ۳۵۰ تا ۴۰۰ هزارم ثانیه بعد از پتانسیل آمادگی از قصد خودآگاهی^۳ پیدا می‌کنند. بر همین اساس، فرایند ارادی به‌صورت ناآگاهانه آغاز می‌شود. بااین‌حال، آگاهی قادر است بازخروجی را کنترل و فعل را متوقف کند؛ ازاین‌رو اراده آزاد نفی نمی‌شود. عمل به‌صورت ارادی آغاز نمی‌شود؛ اما اراده قادر است اجرای آن را کنترل کند. به‌خاطر این قوه کنترل آگاهانه اجرای فعل، فرد قانوناً مسئول اعمال خویش است (Libet, 1999, pp. 47-57).

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، لیبیت مبنای مسئولیت حقوقی و قانونی انسان نسبت به پیامدهای رفتار را بر پایه اراده و آگاهی انسان استوار می‌داند. در مقام جمع‌بندی درخصوص رویکرد نانتقلیل‌گرایان به مقوله تقابل موجبیت و اراده آزاد و تأثیر آن در تحقق مسئولیت در رویدادهای انسانی گفتنی است نانتقلیل‌گرایان متمایل به نظریه سازگارگرایی میان موجبیت و اراده آزادند. این رویکرد میان اعتقاد به موجبیت (جبری بودن علل رخدادها) و اراده آزاد قائل به سازگاری است و هر دو باور را در آن واحد صادق می‌داند (Fischer, 2007, p. 1-403; Vargas, 2004, p. 3). بدین‌نحو که از یک‌سو بر این باور است که در کنش‌های انسانی، ترکیب معینی از برهم‌کنش عوامل جبری پیشین (شامل باورها، امیال و ترجیحات، دغدغه‌ها و نیازها، دانش و تجربیات پیشین) است که درواقع سازنده دلیل یا غایت انسان برای اتخاذ تصمیم

۱. بنابر نظر سم هریس «ما آزادی و اختیاری که فکر می‌کنیم نداریم. بله، شما می‌توانید انتخاب‌های آگاهانه انجام دهید، اما هر چیزی که این انتخاب‌های آگاهانه را تشکیل می‌دهد (افکار شما، ترجیحات شما، خواسته‌های شما) توسط علل قبلی خارج از کنترل شما تعیین می‌شود. فقط به این دلیل که می‌توانید آنچه می‌خواهید انجام دهید به این معنا نیست که اراده آزاد دارید؛ زیرا در وهله اول آنچه می‌خواهید انتخاب نمی‌کنید.»

و ارتكاب فعل مي شوند و به نحو جبري به گزينش يك تصميم و رفتار معين منجر مي شود (Kein, 2012, pp. 34-40). به عبارت ديگر، اتخاذ هر تصميم به نحو تعين آميز و جبري، معلول دلايل و ترجيحات پيشين فرد است؛ اما از طرف ديگر، انسان در ارتكاب افعال خود با رعايت دو شرط داراي اراده آزاد است: ۱. توانايي و قدرت در محقق ساختن تمايلات و ترجيحاتش يا اجتناب از آن؛ ۲. فقدان مانع خارجي بازدارنده در مسير تحقق اميال و ترجيحات (Allizade, 2010, p. 155). براي مثال چنانچه كسي خواهان سرقت اموال ديگري باشد، درصورتی كه قدرت انجام يا اجتناب از عمل سرقت را داشته باشد و هيچ مانع خارجي او را به سرقت نكردن مجبور نكند، سرقت با اراده آزاد صورت گرفته است؛ هرچند تحقق رخداد سرقت (معلول) به نحو تعين آميزي از وضعيت يا تجربه زيسته پيشين وي (نياز مالي وي، شيوه تربيتي وي، باور وي به موجه بودن عمل سرقت درصورت نياز و...) باشد (Nobahar, 2017, p. 101). دانيل دنت، هري فرانكفورت، جان مارتين فيشر و گري واتسون از سازگارگريان مدرن محسوب مي شوند. براي نمونه دانيل دنت در سال ۲۰۱۷ در پاسخ به سم هريس، با اتخاذ رويكرد سازگارگري ميان دترمينيسم و اراده آزاد، از مدل پيچيده تري از اراده آزاد دفاع مي كند كه نه تنها با علم اعصاب و درون نگري سازگار است؛ بلكه مسئوليت هاي گوناگوني را نيز توجيه مي كند كه ستايش و سرزنش و همچنين پاداش و مجازات را توجيه مي كند (Dennett, 2017, pp. 214-230). فرانكفورت، فيشر، واتسون و سوزان ولف (با تعابير مختلف) با تأكيد بر سه عنصر محوري عامليت خود (اراده يا خواستن امر عقلائي براساس دليل درست و مناسب)، كنترل نهايي و امكان انتخاب بديل، انسان را درصورتی مسئول و پاسخ گوي اعمال جبراً فزيكي خود مي دانند كه رفتار ارتكابي معلول واكنش (خواستن) عامل (خود) به دلايل عقلائي مناسب و در دسترس فرد بوده باشد؛ به نحوی كه فرد در لحظه گزينش تصميم، توانايي كنترل نهايي بر تصميم اتخاذي (قابليت انتساب عمل به اميال و انگيزه هاي مرتكب باوجود نامعين بودن علت پديداري اين اميال و انگيزه ها) و امكان انتخاب رفتاري غير از رفتار ارتكابي را داشته باشد. برخي سازگارگريان نظير فرانكفورت و فيشر، شرط امكان انتخاب بديل را براي آزادي اراده ضرورت مي دانند، اما درحكم لازمه تحقق مسئوليت اخلاقي و حقوقي، ضروري نمي دانند؛ چراكه از منظر آنان كافي است عمل گزينش شده معلول واكنش يا خواستن دلايل (اميال و انگيزه ها) عقلائي در دسترس عامل باشد؛ هرچند وي در لحظه تصميم گيري امكان انتخاب ميل يا انگيزه ديگري را نداشته باشد (khazayi, 2013, pp. 28-37; Wolf, 2003, pp. 151-169; Fischer, 2010, pp. 185-186; Frankfurt, 2003, pp. 17-25).

۲-۱-۲. اراده آزاد، عامليت و مسئوليت نزد دوگانه گرایی جوهری

دوگانه گرایی جوهری رويكردی مسلط بر جغرافياي فلسفي اروپاي قاره اي از افلاطون تا كانت و همچنين در فلسفه اسلامي بوده است، رويكردی كه بر پایه تمايز جوهری نفس از بدن و باور به عامليت عقلائي نفس يا خود در تصميم گيري و ارتكاب فعل استوار است. در قرن بيستم، به دنبال گسترش دانش عصب زيست شناسي در زمينه كارکرد مغز و سيستم عصبي و تأثير آن در رفتار انسان، نظريه هاي فزيكاليستي متعددی ظهور يافتند كه جملگی حاوی انتقادات شديد به نظريه دوگانه گرایی جوهری بودند. با وجود اين، طرفداران اين نظريه با تكيه بر داده هاي علمي جديد، از اين نظريه درخصوص خاستگاه علی رفتار انسان دفاع كردند، رويكردی كه به دوگانه گرایی نوحاسته گرا شهرت دارد (Amusoltani, 2017, pp. 111-136). تحت اين يافته ها آنچه انسان و قواي ذهني اش را از فعاليت ها و فرايندهاي طبيعي (نظير ذوب شدن بستنی در آب) متمايز مي كند وجود عاملی مختار موسوم به خود يا نفس است كه صرفاً به محرک هاي محيطی بيروني پاسخی بازتابی نمی دهد؛ بلكه اعمال خود را براساس باورها و اميال و ترجيحاتش انتخاب و گزينش مي كند؛ نه اين كه معلول شرايط محيطی پيشين باشد (Stephan, 2010, p. 180-189; Goodman & Caramenico., 2013, p. 178). به عبارت ديگر، آنچه منشأ علی تغييرات در سيستم عصبي و نوروني مغز و متعاقباً ارتكاب رفتار از سوی انسان می شود، عامليت نفس يا خودآگاه است. عليت نفس به واسطه وقايع فزيكي پيشين تعين نيافته است و قابل فروكاستن به ريزذرات مغز نيست. دوگانه گرایی نوحاسته گرا نيز مانند فزيكاليست ها براي اعتباربخشي علمي به نظريات خود به آزمائش هاي علمي برخي عصب پژوهان استناد می كنند. براي مثال بر مبنای آزمائش هاي عصب شناختی بوگارد، كميت و كيفيت فعاليت الكتريكي مغز كاملاً وابسته به آن

است که عامل چگونگی انتخاب کند که با محرک مواجه شود: به عنوان یک مشاهده کننده پرشور یا ناظری بی طرف (Beauregard, 2007, p. 140-131) یا براساس آزمایش‌های شوارتس، اگر یک بیمار دارای اختلال فکری-عملی، براساس اندیشه رایج باور کند که او یک قربانی بیماری بیش نیست، شانس غلبه بر بیماری کم می‌شود؛ اما بیمار رنجور می‌تواند به منزله فاعل مختار و فعال انتخاب کند تا دوباره رفتارش را جهت‌دهی کرده و توجه خود را بر شیوه‌های رفتار و زندگی متمرکز کند؛ به نحوی که مانع تحقق اختلالات فکری-عملی شود (Schwartz, 2002, p. 130; Amusoltani, 2017). به اختصار دوگانه‌گرایان بر این باورند که هر چند خود یا نفس برای تصمیم‌گیری و گزینش رفتار از سلول‌های مغز و انرژی بدن استفاده می‌کند؛ اما این بدن معنا نیست که تصمیمات توسط سلول‌ها و ریزذرات مغزی انتخاب می‌شوند؛ بلکه این نفس یا خود است که در گزینش تصمیم و انجام رفتار عاملیت دارد و می‌تواند براساس این عاملیت، حتی بر مغز و بدن خود نیز تأثیر علی بگذارد (Goodman & Caramenico, 2013, p. 204). دوگانه‌گرایان از مدافعان سرسخت اختیارگرایی در باب اراده آزاد انسان و مسئولیت اخلاقی و حقوقی ناشی از آن هستند؛ به نحوی که در مقام انتقاد از رویکردهای تقلیل‌گرایان بر این باورند تعیین‌گرایی و حذف عاملیت نفس یا خود، موجب تبدیل انسان به ماشینی صرف می‌شود که از ژنتیک و محرک‌های اجتماعی متأثر است و مسئولیتی در قبال پیامدهای رفتارش ندارد؛ درحالی‌که اساساً لازمه تحمیل مسئولیت به افراد انسانی برخورداری انسان از عاملیت اراده و اختیار و امکان انتخاب بدیل در هر موقعیت رفتاری است. به عبارت دیگر، وقتی می‌توان مسئولیت را به فردی به عنوان پیامد و عواقب رفتار ارتكابی تحمیل کرد که فرد مذکور در آن موقعیت رفتاری محیطی، امکان انتخاب رفتاری غیر از رفتار مرتکب‌شده را داشته باشد، چیزی که نزد فیلسوفان مؤلفه امکان انتخاب بدیل یاد می‌شود (Hosseinzadeh, 2017, pp. 49-60). به‌طورکلی اختیارگرایی مانند رابرت کین و رودریک چیزم بر این باورند که لازمه مسئولیت اخلاقی و حقوقی انسان در قبال پیامدهای رفتار خود، وجود اراده آزاد و مختار برای انسان است، اراده آزادی که به نفس یا خود منسوب است و این نفس یا خود، برخلاف سایر رویدادهای فیزیکی، معلول علیت رویدادی حوادث پیش از خود نیست؛ بلکه مبتنی بر علیتی فاعلی است که می‌تواند علت رویدادی فیزیکی نظیر رفتار انسان باشد؛ اما خود از جنس رویداد نیست (Chisholm, 1976, p. 69). برای نمونه رابرت کین از اصل مسئولیت نهایی استفاده می‌کند. مطابق با این اصل، اگر علت اعمال انسان دلایل و انگیزه‌های پیش از عمل باشد، در این صورت ما با تسلسلی از دلایل و انگیزه‌های اعمال مواجه خواهیم شد که ما را تا زمان تولد عقب می‌برد به جایی که دیگر از اراده آزاد خبری نیست. بر همین اساس، برای این که شخص مسئول نهایی شخصیت، دلایل، اراده و سرانجام رفتار خود باشد، باید دست‌کم برخی گزینش‌های رفتاری‌اش نامتعین باشد (چراکه اگر همه افعال متعین و از پیش تعیین شده باشند، مسئولیت ناشی از آن بی معناست). این گزینش رفتاری باید به گونه‌ای باشد که عامل در میان چند گزینه مردد باشد. در این افعال، اراده از پیش متعین نیست و این فاعل‌ها در خود عمل انتخاب‌کردن و نه قبل از آن، اراده‌های خود را متعین می‌کنند. این افعال تعیین‌بخش اراده افعال شکل‌دهنده نا دارند (Kane, 1998, pp. 72-74).

نزد حقوق‌دانان نیز با الهام از اختیارگرایی متکی بر دوگانه‌گرایی نفس/بدن، لازمه انتساب علی رفتار به عامل انسانی برقراری رابطه علیت ذهنی بین رفتار و اراده و دیگر مؤلفه‌های ذهنی نظیر آگاهی، باور، قصد و تقصیر است (Duff, 2009, p. 979). اختیارگرایی مبتنی بر دوگانه‌گرایی جوهری نفس/بدن، بر پایه مفهوم خویش-علتی یا علیت فاعلی استوار است؛ به گونه‌ای که خود را عاملی بی علت و منشأ علیت فاعلی افعال انسان تلقی می‌کند.

۲-۱-۳. اراده آزاد در آزمایش‌های اخیر عصب‌پژوهان

به دنبال آزمایش‌های بنجامین لیبت، میان عصب‌پژوهان درخصوص تأیید یا تکذیب یافته‌های آزمایش‌های وی مجادلات زیادی پدید آمد. برخی عصب‌پژوهان در آزمایش‌های خود، بر صحت یافته‌های وی مهر تأیید زدند. برای نمونه، هاگارد و ایمر و همچنین بنکس و پاکت از عصب‌پژوهانی هستند که در آزمایش‌های خود، با تأیید یافته‌های لیبت، بر منشأ مغزی، فیزیکی، ناخودآگاه و غیرارادی تصمیم‌گیری تأکید کردند (Haggard & Eimer, 1999, p. 126; Banks et al., 2007, p. 568). در مقابل، عصب‌پژوهان دیگری نظیر شورگر (با اشاره به عدم

محاسبه نوسانات تصادفي ميان زمان پتانسيل آمادگي و آگاهي در آمايش لبيت)، ميل و دنت (با انتقاد از اشتباه بودن زمان و نحوه محاسبه قصد آگاهانه) و ديويډ چالمرز (با اشاره به امكان ناپذيري دسترسي سوم شخص به جنبه هاي كيفي و پديداري آگاهي) از منتقدان جدي يافته هاي لبيت (به ويژه تفسير توهمي بودن اراده آزاد از آن) هستند (Mohseni et al., Mele, 2013, p. 195-207; Schurger et al., 2012, p. 290). از مهم ترين انتقادات انديشمنداني مانند هابرماس و ميل به آزمون لبيت، تمرکز بر مؤلفه زماني و قصد نزديک و بي توجهي آزمون به مؤلفه چيستي (دلایل و انگيزه هاي افراد براي گزينش تصميم) و قصد هاي بعيد است. بدین مفهوم که اولاً بسياري از اعمال ما در زندگي روزمره معلول دلایل و ترجيحات معقول ما در گزينش تصميم است، نه واکنش محض به محرک هاي محيطي؛ ثانياً بسياري از اعمال انسان معلوم برنامه ريزي و نيات بلند مدت ماست و در فرصت مناسب، پس از سنجش گزينه هاي مختلف، تصميم مدنظر گرفته و انجام مي شود؛ نظير تصميم گيري براي انعقاد عقد بيع اتومبيل يا آپارتمان يا انجام رفتاري مجرمانه برنامه ريزي شده. بر همين اساس، مسئوليت اشخاص در قبال رفتار خود بيشتر متمرکز بر مؤلفه چيستي و جرابي ارتکاب فعل و همچنين افعال ناشي از قصد بعيد است که در آزمون لبيت مشاهده نمي شود (Habermas, 2008, p.154; Alizadeh, 2018, pp. 253-257). جالب اين که آمايش هاي برخي عصب پژوهان در مقام تمايز ميان انتخاب هاي معنادار و بي معنا^۱، بر لزوم توجه به مؤلفه چيستي (دلایل و انگيزه هاي گزينش تصميم) انتخاب رفتار تأکيد مي کند. براي نمونه در آمايش يوري مائوز و لياد مودريک و ديگر همکاران در سال ۲۰۱۹ يافته ها حاکی از آن بود که در انتخاب هاي بي معنا (تصميمات خودسرانه، بي دليل و بدون پيامد)، پتانسيل آمادگي مانند آمايش هاي قبلي، بر انتخاب تصميم مقدم بود. با اين حال، انتخاب هاي معنادار و عمدی اين گونه نبودند. وقتي به یک تصميم، پيامد يا نتيجه آن اهميت مي دهيم، به نظر مي رسد مغز ما رفتار متفاوتی به نسبت زماني که یک تصميم خودسرانه است دارد (Maoz et al., 2019).

در آمايش هاي ساليان اخير نيز از نتايج يافته هاي لبيت به شدت انتقاد شده است. براي نمونه در آمايشي که در سال ۲۰۲۳ انجام شده است يافته ها در هر دو گروه تجربی شرکت کننده (شرکت کنندگان با تجربه قبلي و شرکت کنندگان بدون تجربه قبلي)، نبود ارتباط مستقيم بين شروع RP (پتانسيل آمادگي) و زمان W-time (زمان قصد آگاهانه) را تأييد مي کند؛ به گونه اي که مقايسه بين اين دو نقطه زماني را زير سؤال مي برد (Bredikhin et al., 2023). همچنين يافته هاي آزمون ديگري که در سال ۲۰۲۳ توسط مائوز، ميل، شورگر و ديگر همکاران انجام شد نشان مي دهد که فعاليت الکتروانسفالوگرافي پوست سر پيش از حرکت، به وضوح قبل از شروع قصد آگاهانه گزارش مي شود. با اين حال، تفسير اين يافته همچنان بحث برانگيز است. مطالعات متعدد نشان مي دهد که روش لبيت براي تعيين قصد آگاهانه دقيق نيست و ممکن است گمراه کننده باشد. نتيجه آن که قصد، جنبه هاي مختلفی دارد و اگرچه اکنون در مورد نحوه انجام حرکات مغز بسيار بيشتر مي فهميم، شناسايي زمان قصد آگاهانه همچنان دشوار است (Triggiani et al., 2023).

۲-۲. جريان عصب - فلسفي حاکم بر مسئوليت در دکترین حقوقي

تمامی نظام هاي حقوقي، متأثر از خاستگاه اخلاقی خود، ارادی بودن رفتار ارتكابی را شرط اساسی انتساب علی رفتار حقوقي به انسان می دانند و مسئوليت را بر پایه ارادی بودن فعل به عامل آن تحميل می کنند. از زمان افلاطون تاکنون، به دليل تأثیرگذاری حوزه فلسفی يونانی - رومی - مسیحی در اندیشه هاي حقوقي اروپایی و اسلامی، نظام هاي حقوق اروپایی و اسلامی، نظام هايی بر پایه روان شناسی عامیانه و مؤلفه هاي متافیزیکی نفس محور نظیر عقل، ذهن، آگاهی و اراده (شامل قصد و عمد و نیت) نضج گرفته اند. با وجود این، از نیمه دوم قرن بیستم با گسترش داده هاي علمی در زمینه نوروسایکولوژی و ورود تدریجی آن به مباحث حقوقي و شکل گیری شاخه اي از دانش حقوق موسوم به حقوق عصب شناختی^۲، مسئله اراده آزاد، خاستگاه فیزیکی یا متافیزیکی آن و تأثیرش در مقوله مسئوليت دوباره بررسی شد (Cardoso, 2021, p. 55-81). در ادامه به تفصيل به آن می پردازیم.

1. Meaningful choices/Meaningless choices
2. Neuro-law

۲-۲-۱. نظریه‌های رایج در باب اراده آزاد و مسئولیت از منظر حقوق عصب‌شناختی

حقوق‌دانان در مواجهه با این داده‌ها و آزمایش‌های عصب‌شناختی و تأثیرشان در اراده آزاد و مسئولیت به سه دسته تقسیم می‌شوند. مبنای این دسته‌بندی نیز متأثر از رویکرد فلسفی آنان در خصوص تقابل اراده آزاد و جبرگرایی است. دسته اول حقوق‌دانان ناسازگارگرا و معتقد به اختیارگرایی نظیر استفان مورس هستند که معتقدند این داده‌ها رویکرد ما را به خود، به‌عنوان شخص و ماهیت وجودی انسان تغییر می‌دهند. بااین‌حال، هیچ تهدیدی برای مفاهیم رایج شخصیت و مسئولیت، چه مسئولیت اخلاقی و چه حقوقی، ایجاد نمی‌کنند (Morse, 2004, pp. 81-90). برای مثال، در تفسیر آزمایش‌های بنجامین لیبت، با استناد به نظریه خود او مبنی بر توانایی اراده‌ای آگاه انسان در وتوکردن تصمیماتی که ناآگاهانه آغاز می‌شوند، بر این باورند که عاملیت اراده آزاد انسان در انتخاب نهایی تصمیم در چهارچوب همین آزمایش اثبات می‌شود (Libet, 1985, pp. 529-539). دسته دوم حقوق‌دانان فیزیکالیست‌های تقلیل‌گرا و معتقد به جبرگرایی هستند که سازنده حقوق عصب‌شناختی تقلیل‌گرا محسوب می‌شوند. بنابر نظر آنان، مغز یک هستی فیزیکی است که کاملاً تحت پوشش اصول قوانین فیزیکی قرار دارد؛ درحالی‌که مفاهیم و نظریه‌های حقوقی مملو از روان‌شناسی عامیانه و مفاهیم متافیزیکی نظیر نفس، اراده آزاد است (Opderbeck, 2014, p. 499). برای این دسته از حقوق‌دانان، داده‌های عصب‌شناختی نوین به‌مثابه برگ برنده‌ای برای اثبات مدعای خود محسوب می‌شود. بنابر آزمایش‌هایی که در ادامه آزمایش لیبت در سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۱۱ عصب‌پژوهان دیگر انجام دادند، آغاز فرایند عصبی و مغزی تصمیم‌گیری پیش از زمانی است که فرد از آن آگاه می‌شود و به آن شناخت پیدا می‌کند. مسئله‌ای که نشان‌دهنده وجود شبکه کنترل سطح بالایی است که به تدارک تصمیم‌آتی پیش از آگاهی ما اقدام می‌کند (Cardoso, 2021, pp. 68-69). بنا به باور آن‌ها، فهم متعارف از اراده آزاد دروغی است که توسط معماری‌شناختی سنتی ما از خودمان ایجاد شده است و همین مسئله سبب ایجاد بدفهمی در باب عاملیت انسان و درنهایت ایجاد دکترین و تئوری‌ها و استدلال‌های حقوقی نادرست شده است. به عقیده این دسته از حقوق‌دانان، نظیر جاشوا گرین و جان‌اتان کوهن، رفتار انسان معلول فرایندهای ناآگاهانه‌ای است که درنهایت فراتر از کنترل انسان است. بر همین اساس، بنابر پیش‌بینی آنان، تحت‌تأثیر داده‌های عصب‌شناختی باید هرگونه تحمیل کیفر و مسئولیت به افراد ممنوع و متوقف شود (Greene et al., 2004, p. 1784). چنانچه علت رفتار فیزیکی انسان، فرایندهای نوروشیمیایی، ناخودآگاه و جبری مغزی باشد، هیچ فردی مسئولیتی حقوقی درقبال اعمال خود نخواهد داشت؛ چراکه دیگر نمی‌توان او را سرزنش کرد (Opderbeck, 2014, p. 500). دسته سوم حقوق‌دانانی میانه‌رو نظیر آدام کولبر هستند که معتقدند هرچند داده‌ها و یافته‌های دانش عصب‌شناسی در حقوق و مسئولیت حقوقی تأثیری انقلابی ایجاد نخواهد کرد، با این اوصاف نباید در قبال تأثیرات شگرف یافته‌های عصب‌شناسی و مغزپژوهی در زمینه‌های مختلف حقوقی بی‌تفاوت باشیم. در این راستا، یافته‌های عصب‌شناسی در سه زمینه در حقوق مشرثر است:

۱. روش‌های نوین عکس‌برداری مغز به توانایی ما در شناسایی انواع بیماری‌ها و ناهنجاری‌های روانی کمک می‌کند؛ ۲. مطالعات و تصویربرداری از سیستم عصبی به شناسایی و درک عملکرد ذهن و تفکر انسان کمک شایانی می‌کند؛ ۳. پیشرفت در زمینه هوش مصنوعی به ما در تنظیم و تفسیر قوانین کمک می‌کند (Kolber, 2014, pp. 808-844).

۲-۲-۲. نظریه پیشنهادی در خصوص مبنای مسئولیت در پرتو فلسفه ذهن و یافته‌های عصب‌شناسی

جریان‌های مسلط حاکم بر حقوق عصب‌شناختی درواقع برآیند تعارض سنتی میان ثنویت جبر/ اختیار و دوگانه‌گرایی و فیزیکالیسم یگانه‌گراست. مبنای مسئولیت در مقوله ارتباط اراده آزاد و مسئولیت حقوقی، مبتنی بر عنصر سرزنش‌پذیری^۱ است (Opderbeck, 2014, p. 500)، عنصری که در حقوق به تقصیر شهرت دارد و در برخی نظام‌های حقوقی، به‌منزله عنصر روانی مسئولیت تلقی می‌شود. این رویکرد در میان مکاتب اخلاقی رایج، به مکتب وظیفه‌گرایی نزدیک است که عمل خطا و موجب سرزنش و مسئولیت را در قالب نقض تکلیف پیشین تعریف می‌کند،

1. Blaming

نظريه‌اي که از زمان افلاطون تا امروز به‌منزله نظريه اخلاقي فلسفي مسلط بر جغرافياي اروپاي قاره‌اي بوده است (Birks, 1995, p. 45; Stephen, 2007, p. 18). اين نظريه در مقام قابليت سرزنش‌پذيري رفتار انساني، بر فعل خطاکار و کيفيت رواني او حين ارتکاب فعل متکي است. بر همين اساس، لزوم وجود کيفيت‌هاي متافيزيکي و ذهني عامل (داشتن قصد نتيجه يا عمد، آگاهي از معنا و پيامدهاي عمل، داشتن اراده يا قصد فعل) هنگام مواجهه با هر موقعيت رفتاري را شرط قابليت سرزنش‌پذيري انسان تلقی می‌کند (Ibbetson, 2003, p. 475-495; Kelly, 2003, p. 132). سرزنش‌پذيري انسان مستلزم وجود عامليت اخلاقي برای اوست؛ چراکه درصورت فقدان عامليت اخلاقي و رفتاري در انسان، هيچ‌گونه امکانی برای گزينش آزادانه و بدون اجبار رفتار خطا وجود نخواهد داشت. درصورت فقدان توانايي انسان در گزينش رفتار، امکان سرزنش‌پذيري فاعل خطاکار و تحميل مسئوليت در مقام تنبيه او ميسر نخواهد بود؛ چراکه درصورتی می‌توان فردی را به‌خاطر ارتکاب رفتاري سرزنش کرد که او با آگاهي از معنا و پيامدهاي عمل و امکان اتخاذ تصميم به نحو ديگر، رفتار خطا را به‌نحو آزادانه گزينش کرده باشد. بر همين اساس، برای محجورين به‌دليل فقدان عنصر رواني (اراده و آگاهي)، عموماً به فقدان مسئوليت متمایل است (Jordan, 2015, p. 106). اين دیدگاه موجب نزديکي وظيفه‌گرایی به موضع دوگانه‌گرایان و اختيارباوران و دوری از مواضع فيزيکاليسم تقليل‌گرا می‌شود. درحالی‌که در نتيجه‌گرایی (نظريه اخلاقي رقيب وظيفه‌گرایی)، به جای تمرکز بر کيفيت‌هاي ذهني رواني عامل، به آثار و پيامدهاي فيزيکي فعل ارتکابی در عالم واقع و قابليت انتساب پيامدها به فعل عامل توجه می‌شود. چنانچه اين پيامدها حاوی محتوای نامطلوب (نظير خسارت يا جنایت) برای حقوق اشخاص ديگر باشد، مرتکب فعل مسئول پيامدهاي عمل خود خواهد بود. به عبارت ديگر، معيار داوري اخلاقي درخصوص خطا بودن فعل و تحميل مسئوليت به آن، کيفيت رواني فاعل هنگام ارتکاب فعل نیست؛ بلکه اثر و نتيجه فعل او در فضای محيطی است (Keshavarz, 2018, pp. 160-165). بر همين اساس، نتيجه‌گرایی به‌دليل انکاي خود بر قابليت انتساب عوارض و عواقب بيروني به رفتار فيزيکي عامل و روی‌گردانی از کيفيت‌هاي ذهني عامل، به نوعی علّيت فيزيکي متمایل است. همين رویکرد موجب نزديکي اين نظريه به اردوگاه فيزيکاليسم و فاصله‌گرفتن از دوگانه‌گرایی می‌شود. نتيجه اين‌که برخلاف ادعای حقوق‌دانان فيزيکاليسم تقليل‌گرا، پذيرش اين‌که رفتار انسان صرفاً معلول فرايندهاي جبري و فيزيکي مغزی است، ضرورتاً به عدم مسئوليت انسان در قبال رفتار ارتکابی منجر نمی‌شود. برعکس اگر مبنای مسئوليت را وجود رابطه علّيت فيزيکي میان نتيجه و فعل ارتکابی بدانيم، مسئوليت محقق خواهد شد. گفتنی است نظام مسئوليت مدني محض يا بدون تقصير در نظام‌هاي حقوقي مختلف از رویکرد نتيجه‌گرایی متأثر است؛ چراکه به‌جای تکیه بر کيفيت ذهني و رواني فاعل، بر پيامدهاي فيزيکي عمل او مبتنی است. برای مثال مسئوليت توليدکننده در قبال خسارات ناشی از توليدات معيوب نوعی مسئوليت محض و بدون تقصير است. در اين نوع مسئوليت، مبنای مسئوليت توليدکننده يا عرضه کننده، قابليت انتساب پيامد (خسارت مالي يا جانی) به‌عنوان یک معلول به فراورده معيوب توليدکننده است. در اين وضعيت، تقصير (کيفيت رواني) توليدکننده از حيث عمد، نيت، آگاهي از معيوب بودن يا پيامدهاي آن شرط نیست؛ بلکه کافي است نتيجه مصرف فراورده معيوب، بروز خسارت برای مصرف‌کننده باشد (Tamás, 2013, p. 73). باوجوداین، پرسشي که مطرح می‌شود اين است که چنانچه مبنای پيدایش مسئوليت را برقراری علّيت فيزيکي بين پيامد و رفتار ارتکابی انسان بدانيم، چگونه است که مسئوليت را به خود انسان تحميل می‌کنيم، نه مغز يا اعضای بدن او که فرايند فيزيکي ارتکاب فعل را انجام داده‌اند؟ اساساً چه ارتباطی بين شخص و مغز يا بدن او وجود دارد؟ بدیهی است که شخص يا خود قابل فروکاستن به مغز و سلول‌هاي عصبی نیست. هرچند که برای هرگونه فعاليت ارادی به واکنش‌هاي نوروشيميای مغز وابسته است؛ اما می‌تواند به‌نحو علّی بر سيستم عصبی و مغزی خود را در راستای غایت‌ها و مقاصد خود تأثیر بگذارد (Ellis, 2016, p. 297). انسان‌ها ارگانيسم‌هاي آگاهی هستند که به وجود خویش توجه دارند، چیزی که تحت عنوان خودآگاهی از آن یاد می‌شود. اين نسبت التفاتی شخص به خود، موجب تمایز انسان‌ها از ماشین و زامبی می‌شود؛ چراکه اين نسبت مابين نوعی تعلق انحصاری مجموع اندام پیکری به یک کل واحد و تقسيم‌ناپذير است که ما آن را شخص می‌ناميم (Hasker, 2015, p. 160; Amusultani, 2017, pp. 124-126). زمانی می‌توانيم مسئوليت را به شخص به‌عنوان یک کل منسجم و واحد تحميل کنيم که اين کل واحد،

۲. در مواد ۱۸ و ۱۹ قانون حمايت از مصرف‌کننده ايران نیز شرط تحقق مسئوليت، قابليت انتساب نتيجه (خسارت مصرف‌کننده) به مصرف فراورده توليدشده معيوب است.

رفتار ارتكابی را متعلق به خود بدانند. این تعلق متضمن آن است که شخص به رفتار خود التفات داشته باشد و آن را طلب کند، نکته‌ای که نزد فیلسوفان ذهن به حیث التفاتی شهرت دارد. حیث التفاتی مبین جنبه کیفی و اول‌شخص ذهن انسان است که قابل فروکاستن به جنبه‌های کمی مغز نیست (Searle, 2007b, pp. 52-53). بدین ترتیب حتی اگر قائل به علّیت فیزیکی‌لیستی میان مغز و بدن انسان به‌عنوان علت و رفتار ارتكابی باشیم، نمی‌توان منکر تأثیرگذاری علّی کیفیت‌های التفاتی ذهنی شخص بر گزینش رفتار ارتكابی بود (Gazzaniga, 2014, p. 61; Searle, 2007a, pp. 326-330). دلایل (باورها و امیال)، مهم‌ترین کیفیت‌های التفاتی و اول‌شخص انسان‌ها در تصمیم‌گیری و گزینش رفتار محسوب می‌شوند و انسان‌ها موجودات عقلانی و آگاهی هستند که براساس دلایل (امیال و باورها) و به‌نحو غایت‌مند رفتار می‌کنند (Engelen, 2007, p. 19; Elster, 1991, pp. 109-129). آنچه رفتار ناشی از اراده معیوب نظیر اجبار، اضطراب یا اکراه را از رفتار همراه با میل و شوق متمایز می‌کند، در وجود رابطه کیفی و التفاتی و اول‌شخص میان میل و باور شخص به انجام رفتار ارتكابی و فقدان آن در عیوب اراده است. درحالی‌که در محیط فیزیکی و سوم‌شخص بیرونی، تفاوتی میان رفتار اکراه‌آمیز با رفتار شوق‌آمیز به‌چشم نمی‌خورد. علاوه‌براین در موقعیت‌هایی که فرد بنا به دلایلی (نظیر حجر، اختلالات اراده، خواب، بیهوشی) فاقد اراده سالم برای کنترل رفتار خود و آگاهی (التفات) از معنا و پیامدهای آن است و در این وضعیت به فرد بی‌گناهی خسارت وارد می‌کند، می‌توان راهکاری اتخاذ کرد که بدون تحمیل مسئولیت به عامل فاقد اراده و آگاهی، خسارت زیان‌دیده نیز جبران شود. نظام فقهی و نظام حقوقی ما (قانون مجازات اسلامی) در راهکاری سنتی خسارت جانی وارده از ناحیه مجبور و فردی را که در خواب و بیهوشی و مستی مرتکب جنایت می‌شود از یک طرف موجب ضمان و پرداخت خسارت (دیه) می‌داند و از طرف دیگر، بار جبران خسارت را برعهده فردی غیر از عامل (عاقله) می‌گذارد (Maraghai, 1417 AH, pp. 434-449; Shahid, 1412 AH; p. 315; Mir Mohammad Sadeghi, 2013, p. 136). می‌توان با الگوبرداری از این شیوه همیاری اجتماعی، پرداخت ازطریق بیت‌المال، صندوق تأمین خسارت‌های بدنی و بیمه‌های خصوصی را مسئول جبران خسارت دانست. در مقام جمع‌بندی، به نظر می‌رسد در وهله اول برخلاف حقوق‌دانان فیزیکی‌لیست تقلیل‌گرا نمی‌توان جهان ارتباطات انسانی را بدون مسئولیت تصور کرد. اساساً جهان بدون مسئولیت عملاً به جهان بدون حقوق منجر خواهد شد. بر پایه نوعی فیزیکی‌لیسم غیرتقلیلی می‌توان قائل به لزوم مسئولیت بر پایه تأثیرگذاری علّی میان کیفیت‌های التفاتی و اول‌شخص انسان بر رفتار ارتكابی‌اش بود؛ به‌نحوی که فرد بر مبنای دلایل عقلانی معنادار (باورها و امیال‌ش)، رفتار فیزیکی ارتكابی را متعلق به خود بداند. در گام دوم، مبنای مسئولیت را نباید صرفاً بر پایه کیفیت‌های ذهنی فاعل ارتكابی استوار کرد. انسان موجودی اجتماعی است و در اغلب موقعیت‌های محیطی، درحال برهم‌کنش و ارتباط با دیگر هم‌نوعان است. بدیهی است اتکای محض بر کیفیت روانی خطرکار از نقطه‌نظر فیزیکی‌لیسم تقلیل‌گرا به عدم مسئولیت منجر خواهد شد. علاوه‌براین، یکی از دشواری‌های همیشگی در نظام‌های حقوقی، اثبات کیفیت‌های درونی و ذهنی اول‌شخص از چشم‌انداز بیرونی و سوم‌شخص است؛ این‌که یک قاضی چگونه می‌تواند از منظر سوم‌شخص، وجود کیفیت‌های روانی اول‌شخص متهم یا خوانده را احراز کند. به‌دلیل دشواری ادله اثبات حقوقی در شناسایی مؤلفه‌های روانی فاعل، تحمیل مسئولیت حقوقی نیز امری بغرنج است، مسئله‌ای که از نقاط ضعف عاملیت اخلاقی دوگانه‌گرا به‌شمار می‌رود. همین دشواری موجب گرایش تدریجی نظام‌های حقوقی به معیارها و امارات عینی و نتیجه‌گرا در شناسایی مفهوم خطا یا برقراری مسئولیت‌های بدون عنصر روانی (نظیر مسئولیت محض) شده است (Jordan, 2015, pp. 71-76). بر همین اساس، بهتر است که مبنای مسئولیت را در نتایج و پیامدهای فیزیکی قابل انتساب به فعل ارتكابی جست‌وجو کرد، فعلی که بنا به پیش‌فرض از روی میل و باور شخص رخ داده است؛ نه از روی اجبار یا اکراه. بدین ترتیب می‌توان فیزیکی‌لیسم غیرتقلیلی و نتیجه‌گرا را مناسب‌ترین رویکرد در شناسایی مسئولیت حقوقی در پرتویافته‌های دانش عصب‌شناسی دانست. همچنان‌که نتایج آزمایش‌های عصب‌شناختی بنجامین لیبت و دیگر عصب‌پژوهان، مبنی بر توانایی مغز آگاه در وتوکردن اعمال ناآگاه و تمایز میان تصمیمات بی‌معنای آنی و بدون پیامد و تصمیمات معنادار و مدلل و برنامه‌ریزی شده، می‌تواند مبین این جنبه از عاملیت اخلاقی انسان باشد. وتوکردن فرایند ناآگاه تصمیم‌گیری توسط عنصری التفاتی، اول‌شخص و سوبجکتیو به نام آگاهی صورت می‌گیرد. وتوکردن معنایی جز عاملیت انسان در گزینش نهایی تصمیم ندارد. بدیهی است که معیار گزینش انسان آگاه نیز دلایل (امیال و باورها) او

هستند؛ بدين ترتيب اراده و آگاهي در گزينش تصميم براساس عليت غايي نقش عامليت خواهند داشت. در کنش هاي حقوقي نيز بر پايه همين پيش فرض، چنانچه از انسان کنشي فزيکي سرزند، مي توان کنشي معنادار، دليل محور و هدفمند و آگاهانه تلقی کرد و با شناسايي عليت فزيکي ميان کنش و پيامد، مسئوليت حقوقي را به عامل کنش متناسب دانست؛ مگر آن که بنا به استثنائاتي که عيوب اراده اند (نظير اجبار، اکراه، اضطراب)، شخص يا عامل عقلاني رفتار ارتكابي را متعلق به خود يا دلایلش (اميال و باورهايش) نداند.

نتيجه گيري

رويکردهاي حاکم و مسلط در فضاي حقوق عصب شناسي در باب اراده آزاد و مسئوليت متأثر از دو جريان اصلي دوگانه گرایی جوهری و فزيکاليسم تقليل گرا در فلسفه ذهن و عصب شناسي معاصرند. رويکرد فزيکاليسي و تقليل گرای کوهن و گرین مبتني بر ناسازگاري ميان اراده آزاد و مدل مکانیستی مادی حاکم بر جهان فزيک است، مدلی که بر مبنای آن هر رویداد يا معلولی يا به نحو تعین آمیز و دترمینیستی براساس علل فزيکي پيش از رویداد محقق می شود يا اين که بنابر مکانیک کوانتومي حاکم بر رفتار ذرات اتم، شناسايي حرکت يا رفتار آتی هر شیء فزيکي امري تصادفي و شانسی است. در هر دو حالت، خواه مبنای هر رویداد يا کنشي را تعین جبری پيشين يا تصادف و شانس بدانيم، اراده آزاد نادرست و خلاف واقع است؛ چراکه اراده آزاد مدعی عامليت اخلاقي انسان در انتخاب و گزينش رفتار است و با جبر و تصادف مغايرت دارد؛ در نتيجه تعارض بين سازوکار فزيکي و عامليت متافيزيکي انسان، بنابر يافته هاي عصب شناسي نوين، عامليت نفی می شود. نتيجه نفی عامليت اخلاقي انسان، فقدان قابليت سرزنش پذيري او به خاطر رفتار ارتكابي است. نتيجه فقدان سرزنش پذيري، فقدان مسئوليت حقوقي انسان به عنوان پيامد رفتار خواهد بود. در مقابل استفان مورس، که از مدافعان دوگانه گرایی جوهری محسوب می شود، با وجود اعتقاد به ناسازگاري ميان عامليت و الگوی سازوکاری حاکم بر فزيک، بر اين باور است که انسان به دليل داشتن نفس، دارای عامليت اخلاقي در گزينش تصميم و رفتار است. بر همين اساس، مي توان انسان را به سبب رفتار ارتكابي نادرست خود سرزنش و انواع مسئوليت هاي حقوقي را به وي تحميل کرد. رويکرد سوم، که پيشنهاد نويسنده است، از يك سو از فزيکاليسم غير تقليل گرا متأثر است و از سوي ديگر، مبنای اخلاقي و حقوقي مسئوليت را برخلاف دو نظريه فوق، بر پايه هاي اخلاق وظيفه گرا (توجه به كيفيت هاي ذهني فاعل حين ارتكاب فعل و سرزنش پذيري وي در صورت نقض تکليف) نمی داند؛ بلکه معطوف به اخلاق نتيجه گرا (توجه به پيامدهاي فزيکي رفتار انسان و قابليت انتساب فزيکي پيامدها به رفتار انسان) به شمار می آورد. به نظر نگارنده، هر چند فرايند تصميم گيري از پتانسيل آمادگي تا انجام کنش توسط ماهيچه هاي بدن کاملاً براساس سازوکارهاي فزيکي صورت می گيرد، اما برخلاف واکنش هاي بازتابي اشياي بي جان، در موجودات آگاه مانند انسان، عاملی مختار به نام نفس يا خود، که از سطوح زيرين فزيکي برمی آيد، در مواجهه با محرک ها و موقعيت هاي معنادار محيطی، بر اساس دلایل (اميال، باورها و ترجيحات) به سنجش، محاسبه و انتخاب تصميم می پردازد؛ حتی اگر قائل به آغاز ناخودآگاه فرايند تصميم گيري در مغز باشيم، انسان می تواند تصميم ناخودآگاه آغاز شده را براساس دلایل (اميال و ترجيحات و باورها) کنترل، تنظيم و در نهايت تصميم نهايي را انتخاب کند. با وجود اين، با توجه به يافته هاي اخير عصب پژوهان در خصوص تمایز ميان تصميمات معنادار (مبتني بر دلایل معقول) و تصميمات بی معنا (خودسرانه، فاقد دليل و ملاحظه پيامد)، بايد ميان تصميمات آني و تصميمات برنامه ريزی شده و زمان مند، که پيامدهاي حقوقي دارند، تفکيک قائل شد. در تصميمات آني، که فاقد فرصت کافي برای محاسبه و گزينش تصميم مناسب براساس ارزيابي عقلاني دلایل و پيامدها هستند، به منظور غلبه جنبه ناخودآگاه در شروع فرايند تصميم گيري، بايد در انتساب پيامدهاي حقوقي تصميم اخذ شده (نظير تحميل مسئوليت) به مرتکب آن بازنگري کرد؛ اما در تصميماتي که فرد با در اختيار داشتن فرصت کافي، توانمندی در محاسبه و سنجش گزینه هاي محتمل (دستري به ديگر رفتارهاي بدیل)، مبادرت به گزينش تصميم و انجام رفتار می کند، تحميل مسئوليت حقوقي به عنوان پيامد رفتار ارتكابي امري ضروري است. چنين تفکيکي که ره آورد يافته هاي عصب پژوهان در زمينه تمایز تصميمات آني و بی دليل (بی معنا) و تصميمات مبتني بر قصد بعيد و هدفمند (معنادار) است، تاکنون در نظام هاي حقوقي کاربردی نداشته است و اجرائی آن تحول بنياديني در نظام هاي مسئوليت مدني و کيفري ايجاد می کند. در مجموع نگارنده معتقد است

بر مبنای نظریه پیشنهادی نتیجه‌گرایی ناتقلیل‌گرا، چنانچه نتیجه یا پیامد شلیک‌های نوروبی مغز، ارتکاب رفتار فیزیکی توسط ماهیچه‌های بدن باشد و متعاقباً پیامد رفتار فیزیکی انسان، بروز خسارت (امر فیزیکی) برای دیگری باشد، بر مبنای پیش‌فرض اصل حاکمیت اراده، خسارت (معلول نهایی) متناسب به انسان به منزله پیکره واحد و عامل عقلانی و مختار است که در مواجهه با موقعیت محیطی مذکور، رفتار ارتكابی را براساس دلایل عقلانی (امیال و انگیزه‌ها و باورها) خود گزینش کرده است؛ مشروط بر آن‌که در موقعیت مذکور، امکان و فرصت محاسبه و انتخاب رفتاری غیر از رفتار ارتكابی را داشته باشد.

منابع

- اسمخانی، محمدرضا (۱۳۹۷). معنا معرفت و دیگری در فلسفه دیویدسن، تهران: ققنوس.
- افضلی، جمعه‌خان و سلیمانی امیری، عسگری (۱۳۸۸). رابطه نفس و بدن در انسان شناسی ملاصدرا. معرفت فلسفی، ۱۱۹-۱۵۲، <http://ensani.ir/file/download/article/20130629130026>
- جانسون، مارک (۱۳۹۹). ذهن جسمانی، معنا و خرد: چگونه بدن‌های ما به فهم منجر می‌شود. ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی. تهران: آگاه.
- حسین‌زاده، محمد (۱۳۹۷). بررسی و نقد دیدگاه رابرت کین درباره اراده آزاد. اندیشه دینی دانشگاه شیراز، ۱۸(۶۳)، ۴۹-۶۰. <https://doi.org/10.22099/JRT.2018.5043>
- خاتمی، مهدی (۱۳۹۸). نقد رویکرد معرفتی چرچلندها در بحث از ماتریالیسم حذف‌گرا. آینه معرفت، ۱۹(۵۹)، ۴۱-۶۰. <https://doi.org/10.22099/JRT.2013.2440>
- خزاعی، زهرا و تمدن، فاطمه (۱۳۹۲). سازگارگری پلی بین جبرگرایی و اختیار. اندیشه دینی دانشگاه شیراز، ۱۳(۱)، ۲۱-۴۶. <https://doi.org/10.22099/JRT.2013.2440>
- زورتن، پاتریس (۱۳۹۴). اصول مسئولیت مدنی. ترجمه مجید ادیب. تهران: نشر میزان.
- ساجدی، حامد و ساجدی، ابوالفضل (۱۳۹۷). فیزیکالیسم ناتقلیل‌گرا؛ بررسی و نقد دیدگاه نسی مورفی. انسان‌پژوهی دینی، ۱۴(۴۰)، ۱۴۴-۱۲۳. <https://doi.org/10.22034/RA.2019.64752.1970>
- شهیدثانی، زین الدین علی (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام فی شرح شرایع الاسلام، ج ۵. قم: مؤسسه معارف اسلامی.
- علیزاده، بهرام (۱۳۸۹). دیدگاه‌های معاصر در باب اراده آزاد. نقد و نظر، ۱۵(۵۷)، ۱۴۹-۱۸۸. [لینک](#)
- علیزاده، بهرام (۱۳۹۸). نقد و بررسی آزمایش‌های لیبت. تأملات فلسفی، ۹(۲۳)، ۲۴۷-۲۷۵. [لینک](#)
- عموسلطانی، محمد مهدی (۱۳۹۷). اراده آزاد برخاسته از جوهر مجرد نفس یا ویژگی نوحاسته. جستارهای فلسفه دین، ۱(۱۵)، ۱۱۱-۱۳۶. [لینک](#)
- فاطمی‌نیا، محمدحسن (۱۴۰۰). نسبت دوگانه‌انگاری و ویژگی با فیزیکالیسم غیرتقلیل‌گرا. پژوهش‌های مابعدالطبیعی، ۲(۳)، ۱۷۸-۱۵۵. [لینک](#)
- کاپلستون، فردریک (۱۳۸۰). تاریخ فلسفه. ج ۱، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کشاوری، اسماعیل (۱۳۹۸). ساختار مسئولیت مدنی. تهران: انتشارات مجد.
- کلی، جان (۱۳۸۲). تاریخ مختصر تنوری حقوقی در غرب. ترجمه محمد راسخ. تهران: طرح نو.
- کین، رابرت (۱۳۹۱). فلسفه اختیار. ترجمه فخرالسادات علوی. تهران: حکمت.
- گراهام، جرج و جنت لوین (۱۳۹۴). رفتارگرایی و کاکردگرایی. ترجمه یاسر پوراسماعیل و مسعود علیا. تهران: ققنوس.
- لیکاف، جرج و جانسون، مارک (۱۳۹۷). استعاره‌هایی که با آن زندگی می‌کنیم. ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی. تهران: آگاه.
- محسنی، حمید و یزدان‌پناه، یدالله (۱۴۰۲). منشأ مغزی و ناآگاهانه «اراده آزاد» در آزمایش بنجامین لیبت و حکمت متعالیه. ذهن، ۲۴(۹۳)، ۳۵-۶۳. [لینک](#)
- مراغه‌ای، میرعبدالفتاح (۱۴۱۷ق). العناوین الفقهیه. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- مسلمین، کیت و ذاکری، مهدی (۱۳۹۵). فلسفه ذهن. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مقدس، محمد مهدی (۱۴۰۲). تحلیل و بررسی دیدگاه جیگوان کیم درباره علیت ذهنی. پژوهش‌های مابعدالطبیعی، ۴(۱)، ۱۵۹-۱۹۴. <http://dx.doi.org/10.61186/mi.4.7.159>

منابع عربی

- موسوی مجاب، سیددريد (۱۳۸۸). نقش اراده در مسئولیت کیفری با رویکردی به نظام حقوقی ایران. تهران: بهنامی.
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۲). حقوق کیفری اختصاصی. ج ۱. تهران: میزان.
- نریمانی، نیما (۱۴۰۰). بستر فیزیکی و استدلال به سود طبیعت‌گرایی؛ بررسی انتقادی. پژوهش‌های فلسفی کلام، ۲۳(۴)، ۷۳-۱۰۲. [لینک](#)
- نوبهار، رحیم و خط‌شب، محمدرضا (۱۳۹۶). اراده آزاد به مثابه رکن مسئولیت کیفری در جدال سازگارانه‌گری و ناسازگارانه‌گری. پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۵(۹)، ۸۷-۱۱۳. [لینک](#)
- ههولمز، رابرت (۱۳۸۲). مبانی فلسفه اخلاق. ترجمه مسعود علی‌علیا. تهران: نشر ققنوس.
- ویلسون، ادوارد (۱۴۰۱) در جستجوی طبیعت؛ غریزه زیست‌گرایی. ترجمه کاوه فیض‌اللهی. تهران: نشر نو.
- Armstrong, D. M. (2002). Naturalism, materialism, and first philosophy. In *Contemporary Materialism* (pp. 46-58). Routledge.
- Banks, W. P., & Pockett, S. (2007). Benjamin Libet's Work on the neuroscience of free will. The Blackwell companion to consciousness, 657-670.
- Beauregard, M. (2007). *A neuroscientist's case for the existence of the soul*. New York: HarperOne.5-
- Bennett, K. (2007). *Mental Causation*. *Philosophy Compass*, 2(2), 316-337. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2007.00063.x>
- Beorlegui, C. (2009). Emergentism. *Pensamiento. Revista de Investigación e Información Filosófica*, 65(246 S. Esp), 881-914.
- Birks, P. (1995). *The concept of civil wrong*. Oxford University Press.
- Birks, P. (1995). *The concept of civil wrong*. Oxford: Oxford University Press
- Bredikhin, D., Germanova, K., Nikulin, V., & Klucharev, V. (2023). (Non)-experiencing the intention to move: On the comparisons between the Readiness Potential onset and Libet's W-time. *Neuropsychologia*, 185, 108570. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia>
- Cardoso, R. C. (2021). Neurolaw and the neuroscience of free will: An overview. *Scio*, 21, 55-81. https://doi.org/10.46583/scio_2021.21.843
- Chisholm, R. (1976). *Person and object: A metaphysical study*. Open Court.
- Chisholm, R. (1976). *Person and object: A metaphysical study*. Open Court.
- Churchland, P. M. (1981). Eliminative materialism and the propositional attitudes. *The Journal of Philosophy*, 78(2), 67-90. [Link](#)
- Copleston, F. (2010). *History of philosophy*. Volume 1 (A. Faramarzi, Trans.). Scientific and Cultural Publications.
- Davidson, D. (2001). What thought requires. *Oxford Academic*, 135-150. <https://doi.org/10.1093/0198237545.003.0009>

- Davidson, D. (2004). Representation and interpretation. In *Problems of rationality* (pp. 73-100). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198237545.003.0006>
- Davidson, D. (2005). *Truth and prediction*. Cambridge University Press.
- Dennett, D. C. (2017). Response to De Caro, Lavazza, Lemos, and Pereboom. *Rivista internazionale di Filosofia e Psicologia*, 8(3), 274-283. [Link](#)
- Descartes, R. (1984). *The philosophical writings of Descartes* (Vol. 2). Cambridge University Press.
- Descartes, R. R. (2003). *The principles of philosophy*. University of Glasgow.
- Duff, A. (2009). Legal and moral responsibility. *Philosophy Compass*, 4(6), 978-986. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2009.00257.x>
- Edwards, P. (Ed.). (1967). *The encyclopedia of philosophy*. Macmillan.
- Ellis, G. (2016). How can physics underlie the mind. In *Top-down causation in the human context* (pp. 17-32). Springer.
- Elster, J. (1991). Rationality and social norms. *European Journal of Sociology*, 32(1), 109-129. <https://doi.org/10.1017/S0003975600006172>
- Engelen, B. (2007). Rationality and institutions: An inquiry into the normative implications of rational choice theory (Doctoral dissertation). Katholieke Universiteit Leuven. [Link](#)
- Fateminia, M. H. (2021). The relation of property dualism with non-reductionist physicalism. *Metaphysical Investigations*, 2(3), 155-178. [Link](#)
- Fischer, J. M. (2010). *Precis of My Way: Essay on Moral Responsibility*. Philosophy and Phenomenological Research, 80(1), 185-186. [Link](#)
- Fischer, J., Kane, R., Pereboom, D., & Vargas, M. (2007). *Four views on the will*. Blackwell Publication.
- Forstmann, M., & Burgmer, P. (2017). Antecedents, manifestations, and consequences of belief in mind-body dualism. In *Belief in mind-body dualism* (pp. 181-205). Springer.
- Foster, J. (1993). The immaterial self: A defence of the Cartesian dualist conception of the mind. *The Philosophical Review*, 102(2), 165-190. <https://doi.org/10.2307/2185250>
- Frankfurt, H. (2018). Alternate possibilities and moral responsibility. In *Moral responsibility and alternative possibilities* (pp. 17-25). Routledg. [Link](#)
- Gazzaniga, M. S. (2014). Mental life and responsibility in real time with a determined brain. In *Moral psychology: Vol. 4. Free will and moral responsibility*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9244.003.0004>
- Goodman, L. E., & Caramenico, D. G. (2019). *Coming to mind: The soul and its body*. University of Chicago Press.

- Graham, G., & Levin, J. (2014). Behaviorism and functionalism (Y. Pourasmail & M. Alia, Trans.). Qoqnoos. (Original work published in 1991).
- Greene, J., & Cohen, J. D. (2004a). For the law, neuroscience changes nothing and everything. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 359(1451), 1775-1785. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1546>
- Greene, J., & Cohen, J. D. (2004b). For the law, neuroscience changes nothing and everything. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 359(1451), 1775-1785. [Link](#)
- Habermas, J. (2008). Freedom and determinism. In *Between naturalism and religion: Philosophical essays* (pp. 151-180). Polity Press.
- Haggard, P., & Eimer, M. (1999). On the relation between brain potentials and the awareness of voluntary movements. *Experimental brain research*, 126(1), 128-133. [Link](#)
- Harris, S. (2012). *Free will*. Free Press.
- Hasker, W. (2015). Why emergence? In J. R. Farris & C. Taliaferro (Eds.), *The Routledge companion to theological anthropology* (pp. 123-140). Routledge.
- Holmes, R. (1382/2003-2004). *Basic moral philosophy* (M. Alia, Trans.). Qaqnoos Publishing.
- Hornsby, J. (2000). Personal and sub personal; A defence of Dennett's early distinction. *Philosophical Explorations*, 3(1), 6-24. [Link](#)
- Ibbetson, D. (2003). How the Romans did for us: ancient roots of the tort of negligence. *The UNIVERSITY OF NEW SOUTH WALES LAW JOURNAL*, 26(2), 475-514. [Link](#)
- Jordan, P. (2014). *Principles of civil responsibility* (M. Adib, Trans.). Mizan Publishing House.
- Kane, R. (1998). *The significance of free will*. Oxford University Press.
- Kelly, J. (2003). *A brief history of legal theory in the West* (M. Rasakh, Trans.). New Design.
- Khazaei, Z. (2019). Agency and Virtues. *Journal of Philosophical Theological Research*, 21(81), 119-140. <https://doi.org/10.22099/JRT.2013.2440>
- Kim, J. (1993). *Supervenience and mind: Selected philosophical essays*. Cambridge University Press.
- Kim, J. (2000). *Mind in a physical world: An essay on the mind-body problem and mental causation*. MIT 1 Press.
- Kim, J. (2001). *Mind in a physical world: An essay on the mind-body problem and mental causation* (pp. 4-9). MIT Press.
- Kim, J. (2008). *Physicalism, or something near enough* (3rd print., and 1st paperback print). *Princeton Monographs in Philosophy*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Levmore, S. (1986). Rethinking comparative law: Variety and uniformity in ancient and modern tort law. *Tul. L. Rev.*, 61, 235. [Link](#)

- Levmore, S. (1986). Rethinking comparative law: Variety and uniformity in ancient and modern tort law. *Tul. L. Rev.*, 61, 235. [Link](#)
- Libet, B. (1985). Unconscious cerebral initiative and the role of conscious will in voluntary action. *Behavioral and brain sciences*, 8(4), 529-539. [Link](#)
- Maoz, U., Yaffe, G., Koch, C., & Mudrik, L. (2019). Neural precursors of decisions that matter—an ERP study of deliberate and arbitrary choice. *Elife*, 8, e39787. <https://doi.org/10.7554/eLife.39787>
- Mele, A. R. (2012). Free will and neuroscience: Revisiting Libet's studies. In *Is Science Compatible with Free Will? Exploring Free Will and Consciousness in the Light of Quantum Physics and Neuroscience* (pp. 195-207). New York, NY: Springer New York.
- Meslin, K., & Zakari, M. (2015). *Philosophy of mind*. Scientific and Cultural Publications.
- Moya, C. J. (2006). *Moral responsibility: The ways of scepticism*. Routledge.
- Mueller, G. O. (1955). Tort, crime and the primitive. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 46(3), 303-332. [Link](#)
- Olber, A. J. (2014). Will there be a neurolaw revolution? *Indiana Law Journal*, 89(2), 807-844. [Link](#)
- Opderbeck, D. W. (2013). The problem with neurolaw. *Saint Louis University Law Journal*, 58, 497-540. [Link](#)
- Price, H., & Jackson, F. (1997). Naturalism and the Fate of the M-Worlds. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, 71, 247-282. [Link](#)
- Rozemond, M. (2008). Descartes's dualism. In J. Broughton & J. Carrierio (Eds.), *A companion to Descartes* (pp. 372-389). Blackwell Publishing.
- Ryle, G. (1973). *The concept of mind*. University of Chicago Press.
- Schurger, A., Sitt, J. D., & Dehaene, S. (2012). An accumulator model for spontaneous neural activity prior to self-initiated movement. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(42), E2904-E2913. <https://doi.org/10.1073/pnas.1210467109>
- Schwartz, J., & Begley, S. (2002). *The mind and the brain: Neuroplasticity and the power of mental force*. Regent.
- Searle, J. R. (2007a). Biological naturalism. In M. Velmans & S. Schneider (Eds.), *The Blackwell companion to consciousness* (pp. 327-336). Blackwell. <https://doi.org/10.4324/9781409438712>
- Searle, J. R. (2007b). *Freedom and neurobiology: Reflections on free will, language, and political power*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.4324/9781409438712>
- Stephan, A. (2010). Are deliberations and decisions emergent, if free? In A. Corradini & T. O'Connor (Eds.), *Emergence in science and philosophy* (pp. 194-203). Routledge.
- Stephen, M. (2007). *Christian ethics, issues and insights*. Concept Publishing Company.

- Triggiani, A. I., Kreiman, G., Lewis, C., Maoz, U., Mele, A., Mudrik, L., & Hallett, M. (2023). What is the intention to move and when does it occur? *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 151, 105199. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105199>
- Van Inwagen, P. (1983). *An essay on free will*. Clarendon Press.
- Vargas, M. (2004). *Responsibility and the aims of theory and revisionism*. Pacific Philosophical Quarterly, 85(2), 218-241.
- Wallace, R. J. (1996). *Responsibility and the Moral Sentiments*. England, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Wolf, S. (2003). *The real Self view*. In J. M. Fischer & M. Ravizza (Eds.), *Perspectives on Moral Responsibility* (pp. 151-169). USA: Ashgate
- [In persian]**
- Afzali, J. K., & Asgari Soleimani (2009). The relationship between soul and body in Mulla Sadra's anthropology. *Philosophical Knowledge*, 23, 119-152. [Link](#)
- Alizadeh, B. (2010). Contemporary perspectives on free will. *Naqd va Nazar*, 57, 149-188. [Link](#)
- Alizadeh, B. (2018). Criticism of Libet experiments. *Philosophical Meditations*, 23, 247-275. <https://doi.org/10.30470/phm.2020.38511>
- Amusoltani, M. M. (2017). Free will arising from the abstract essence of the ego or the nascent characteristic. *Philosophy of Religion Studies*, 1(15), 111-136. [Link](#)
- Asmkhani, M. (2017). *The meaning of knowledge and the other in Davidson's philosophy*. Phoenix.
- Hosseinzadeh, M. (2017). Examination and criticism of Robert Kane's view on free will. *Religious Thought of Shiraz University*, 18(63), 49-60. <https://doi.org/10.22099/JRT.2018.5043>
- Johnson, M. (2019). *Embodied mind, meaning, and reason: How our bodies give rise to understanding* (J. Mirzabigi, Trans.). Aghah.
- Keshavarz, I. (2018). *Structure of civil responsibility*. Majd Publications.
- Khatami, M. (2018). Criticism of Churchland's epistemological approach in discussing eliminationist materialism. *Mirror of Knowledge*, 15(59), 41-60. [Link](#)
- Khazaei, Zahra and Tamadan, Fatemeh (2013). Compatibilism as a bridge between determinism and free will. *Shiraz University Religious Thought*, 13(1), 21-46. <https://doi.org/10.22099/JRT.2013.2440>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2017). *The metaphors we live by* (J. Mirzaei Beigi, Trans.). Aghah.
- Mirmohammad Sadeghi, H. (2012). *Dedicated criminal law* (Vol. 1). Mizan.
- Moghaddas, M. M. (2023). Analysis and review of Jigwan Kim's view on mental causality. *Metaphysical Investigations*, 7, 159-194. [Link](#)

- Mohseni, H., & Yazdan Panah, Y. (2023). The cerebral and unconscious origin of "free will" in Benjamin Libet's experiment and transcendental wisdom. *Mind*, 24(93), 35-63. [Link](#)
- Mousavi Mojab, S. (2018). *The role of will in criminal responsibility with an approach to Iran's legal system*. Behnami.
- Narimani, N. (2021). Physical foundation and reasoning in favor of naturalism; *Journal of Philosophical Theological Research*, 4, 73-102. [Link](#)
- Nobahar, R., & Khatshab, M. (2016). Free will as a pillar of criminal responsibility in the debate between compatibilism and non-compatibilism. *Criminal Law and Criminology Research*, 9, 87-113. [Link](#)
- Sajdi, H., & Sajdi, A. (2017). Non-reductionist physicalism; Analysis and criticism of Nancy Murphy's view. *Religious Anthropology*, 14(40), 123-144. <https://doi.org/10.22034/RA.2019.64752.1970>
- Wilson, E. (1401). *In search of nature; Biological instinct* (K. Faizollahi, Trans.). New Publication.

[In Arabic]

- Maraghei, M. A.-F. (1417 A.H.). *Al-Anawin al-Fiqhiyyah*. Qom: Al-Nashar al-Islami Institute.
- Shahid Thani. (1413 A.H.). *Masalik al-Afham fi Sharh Shariah al-Islam* (Vol. 15). Institute of Islamic Education.

COPYRIGHTS

©2025 by the authors. Published by University of Science and Culture. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

